

10428

M. Pos. O. 9110

ORTUTAY GYULA

KÉT ELŐADÁS

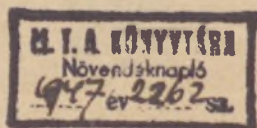
1947

EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST

**MTA
KIK**

163396

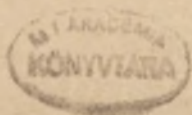
MŰVELŐDÉSPOLITIKÁNK ALAPELVEI

Miniszter Úr!
Magnifice Rector!
Hölgyeim és Uraim!

Engedjék meg, hogy előadásom* megkezdése előtt őszinte köszönetemet nyilvánítsam mind a Köznevelési Tanácsnak, a Szabadművelési Tanácsnak, a Művészeti Tanácsnak és a Magyar Tudományos Akadémiának, valamint a Népi Művelődési Intézetnek, az Olympiai Bizottságnak és a Nemzeti Sportbizottságnak, hogy együttesen lehetővé tették mai előadásomnak megrendezését. A kérdés, amiről szólni akarok ez alkalommal, művelődéspolitikánk alapelveiről, alapkérdéseiről szól. Igyekezni fogok olyan kendőzetlen őszinteséggel beszélni, ahogyan felelősségemhez kötelezően illik és ahogy lelkiismeretem számomra előírja.

A felszabadulás történeti dátumát követő első napokban nyomban érezhattünk egy sajátságos kettősséget, egy veszélyeket is magában rejtő helyzetet. A felszabadítás tényével, a német hadaknak s nyilas bérenceiknek kisöprésével a Vörös Hadsereg katonái csak a demokrácia, a népuralom lehetőségét adták a magyarságnak, s a Vörös Hadsereg s egyben a Szovjetunió politikai nagyvonalúsága, bölcsesége éppen abban nyilatkozott meg, hogy a lehetőségeket magukat adta csupán, ránk magyarokra bízva a megvalósítás módszereit, s e módszereken keresztül a magyar demokrácia típusának, alakjá-

* A Zeneművészeti Főiskolán 1947. május 17-én elhangzott beszéd.

nak kiformálását. Ebből a tényből, ebből a magatartásból adódott a magyar politikai öntudat feléledése, a magyar újjáépítés roppanterejű irama, de ebből adódott egy veszélyes felelősség: a demokráciára nekünk kell nevelni népünket, nekünk kell nevelni ifjúságunkat.

Népünkben hiába volt meg potenciálisan a demokráciára való készséges hajlam, ha ennek kifejlődésére nem volt módja, s e bonyolult uralmi forma gyakorlását a felszabadulás pillanatában kezdhette csak meg. Ez uralom szisztémájába beletanulni, ez uralmat gyakorolni, demokratikusan vezetni, igen nehéz feladat. Ifjúságunk pedig a demokrácia eszméjéről csak ócsároló közhelyeket hallhatott, sőt nevelési eszményeink jelentős része eleve, alapprincípiumaiban — erre rátérek még — antidemokratikus jellegű volt. Tehát elsőrendű feladat lett volna a felszabadításnak nyomban az első pillanataiban, hogy a köznevelés ügyét vezető politikusaink, szakembereink a kezükbe vegyék, s az e téren mutatkozó problémák megoldását tekintsék egyik legsürgetőbb feladatuknak. Azonban, ha valaha, hát a magyar felszabadulás pillanatában volt érvényes az elkoptatott szólás, „primum vivere, deinde philosophari“. A mellett voltak elsődleges, minden erőt halaszthatatlanul lekötő politikai feladatai a magyar demokráciának, mint magának a köztársaságnak megteremtése, még előbb a gyökeres földreform, ami alapja volt nemcsak a parasztság politikai megerősödésének, demokráciánk paraszti oldalról történt döntő megerősödésének, de az élelmezési kérdésen keresztül a pusztá nemzeti létnek is. Ma már mindenki tudja, hogy a földreform 1945. március 15-i történelmi jelentőségű törvénye nélkül és a földosztó bizottságok munkája nélkül földjeink jelentős százaléka megműveletlen marad, s a magyar demokrácia nem kapja meg azt a jelentős támogatást, amit a parasztság hősi munkája, a munkásságé mellett jelentett.

Ebből a helyzetből adódott az említettem, veszélyeket hordozó kettősség. Sürgető, döntő szükség lett volna nyomban az egész nevelési reform megvalósítására, sok olyan probléma gyökeres és kétértelműségeket kizáró megoldására, ami ma már sokkal több nehézséggel jár, másrészt lehetetlen volt foglalkoznunk a pusztán élet, a demokrácia politikai megerősítése és végül az újjáépítés heroikus, hatalmas arányú, egész Európában méltán bámulatot ébresztő munkáján kívül mással. Így a magyar demokráciának mintegy elhanyagoltabb, valósággal mostohagyermek lett a köznevelés s ezenkívül egész művelődésünk ügye, ami elég világosan megmutatkozott a felszabadulás utáni első költségvetésünkben is. Ugyanakkor azonban egyre több jelenség mutatta, hogy a demokrácia nem tekinthet többé közömbösen, vagy akár csak felületesen a köznevelés kérdéseire, mert már e két és fél esztendő alatt is megmutatkozott, hogy ez a magatartás valójában a magyar demokrácia jövőjével szembeni közömbösség, felületesség lenne. És ki vállalná ennek a vádnak felelősségét? Ki vállalhatná, különösen akkor, ha világosan látjuk, hogy a nemzeti szocializmus, fasizmus ideológiai metelyétől s nevelői pragmatikájától való szabadulás Nyugat-Európában is egyik legnagyobb gondja a demokráciának. Elég, ha gondolunk itt a Benton-féle amerikai jelentésre, vagy gondolunk Butlernek, az angol közoktatásügyi államtitkárnak aggasztóhangú jelentésére, a nyugateurópai német megszállási zónák alatt élt ifjúság újraátnevelési problémáiról: a legkülönbözőbb bizottsági jelentések is mind arról számolnak be, hogy a fertőzött ifjúság akár egy újfasizmus kialakítását is virtuálisan magában hordja. Nincs mit tagadnunk, aggasztó jelenségek felütötték fejüket az elmúlt két esztendőben hazánkban is. Elég, ha a turáni „misztika“ és fasizmus kapcsolódását oly híven tükröző Magyar Közösség eszméire, ha szabad ezt a magas-

rendű szót itt alkalmaznunk, gondolunk, vagy a közel-múlt diáktüntetéseinek zabolátlan és nyíltan reakciós, demokráciaellenes jellegére.

A mellett a magyar demokráciának már eddig is határozottan leszögezett s a demokrácia köznevelési elveit kifejező intézmények, mint az általános iskola, a népi kollégiumok ügye, az egységes tankönyvkérdés, a szabad művelődés kérdése, a tudomány szervezési problémái, a hangoztatott elvek és kívánalmak ellenére nem részesültek komoly figyelemben, kellő védelemben, kellő bírálatban, kritikai megvitatásban és költségvetési biztosítottságukról is sok szó eshetnék. Ezekről is beszéljünk ez alkalommal. Ezért úgy érzem, elérkezett az ideje végre, hogy szemügyre vegyük a magyar művelődéspolitikai alapkérdéseit, s legalább fővonalaiban ismertessem e kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásomat, valamint a megoldás kínálkozó útjait, feltételeit.

Mindenekelőtt szükségesnek tartom, hogy művelődéspolitikánknak, köznevelésünknek néhány olyan alapelvét s ezekkel kapcsolatos álláspontomat ismertessem, amely alapelvek nélkül szinte értelmetlen és céltalan minden nevelési munka, minden tervszerű művelődéspolitikai. Nehéz lenne elhallgatnom azt a felfogásomat, hogy a félreértések, megmutatkozó hibák nem egyszer, éppen annak voltak a következményei, hogy ezekről az alapelvekről kellő világossággal és határozottsággal nem esett szó. E kérdések körül pedig egyáltalán nem kívánatos a félhomály s a bizonytalankodó, vagy semmitmondóan általánosító kijelentések.

Ha művelődéspolitikánk egyik legjelentősebb fejezetével, köznevelésünk problematikájával kezdem, mindjárt előljáróban rá kell mutatnom arra az alapvetően adott nehézségre, amely éppen a magyar demokrácia mai helyzetéből, koalíciós szerkezetéből következik. Ezt a nehézséget bizonyára érezhették elődeim is; úgy gondo-

lom, itt az ideje, hogy teljes őszinteséggel exponáljuk szépítgetés, elhallgatás nélkül. Miről is van itt szó? A koalíciós politika — most már igazán jól tudjuk — kiegyezés, bizonytalan határidőre kötött kompromisszum, politikai szerződés, amelyet fel lehet mondani, s amely a politikai erőviszonyok váltakozó játéka követében bármikor fel is bomolhat. Ha a magyar koalíció vezetői az effajta kormányzásnál szinte szokatlan felelősségérzettel keresték mindeddig a megegyezés jó módját, s nem egyszer a szinte elviselhetetlenül hosszúra nyúlt válságsorból is megtalálták a kivezető utat, ezt a tényt nem téveszthetjük mégsem szemünk elől. A nevelés pedig megköveteli, hogy határozott, kialakult teleológiája, célrendszere legyen, középpontja ne egy rövid távra alakult politikai szerződés, hanem a fejlődő, alakuló ember szinte a születésétől 14—24 éves koráig, vagy a mi esetünkben a dolgozók iskoláiban maga a felnőtt is — éveken át! *Tehát a neveléspolitikának olyan végső elvek, ismétlem, valósággal olyan teleológia szerint kell irányítania, amely nem felbomló, átalakuló, koalíciós megállapodásokon nyugszik, szóval célrendszerét, értékrendszerét nem váltogathatják évről-évre koalíciós változások, nem önkényes, vagy könnyelmű rögtönzéseken alapul, hanem évtizedekre is teherbíró, éppen a magyar demokrácia érdekeinek szempontjából. Olyan alapelveket kell találnunk, amelyek függetlenek a politikai szerződésektől, átalakulásoktól, mindig a dolgozók: munkások, parasztok és velük tartó értelmiségiek nevelési érdekeit szolgálják, s válságoktól függetlenül is egészségesek, hosszú távon keresztül is ösztönzőek maradnak! Sőt, s ezt a nehézséget sem kívánom elhallgatni, további feltételei is vannak ennek a neveléspolitikának. Ugyanakkor, amikor leszögezzük, hogy nevelési elveink teleológiáját nem determinálhatják, vagy nem váltogathatják évről-évre koalíciós változások, ugyanakkor azt*

is világosan kell tudnunk, hogy a valóságra kell építenünk, az adottságokból kell megszerkesztenünk terveinket, céljainkat is.

Mással tudomásul kell vennünk, hogy a koalíció esetlegességeitől függetlenül is van egy olyan koalíciós jellegű adottság, ami épp a nevelés alapelveit érinti, s ez pedig: a marxista és nem marxista felfogású magyar tömegek állandósultnak tetsző jelenléte a magyar közéletben; együttműködésüktől, vitáiktól függetlenül is olyan tényező ez, amivel éppen nekünk kell nevelésügyünk kialakításánál számolnunk. *Ez az adott helyzet tehát azt jelenti, hogy nevelési teleológiánknak olyannak is kell lennie, hogy elfogadható, igazolható, sőt értékes legyen a marxista és nem marxista gondolkodású társadalmi csoportok, szülők számára is.* Ez a kettős nehézség, megoldást váró feladat — remélem, nem fából vaskarika —, aminek eddigi elhallgatásából, a probléma nem éppen méltóságteljes kikerüléséből annyi kár és súlyos mulasztás származott.

Az alábbiakban szeretnék részint elvi, részint iskolaszervezeti, részint technikai, módszertani kérdéseken keresztül rávilágítani azokra a pontokra, amelyek közöseknek, állandóknak vehetők nevelésünkben a koalíció adott szerkezetén belül is. Nem is kell nekem ilyen szakértő testület előtt hosszasan igazolnom, hogy nincs neveléspolitikai, ha nem rajzolódnak ki határozott élességgel végső céljai. Tehát minden kényessége, nehézsége, szinte megoldhatatlannak mutakozó antinómiái ellenére is meg kell találnunk kérdésünkre a feleletet, s ez a felelet végre is művelődéspolitikánk legfőbb feladatait is tartalmazza egyben.

Nemcsak a Szovjetunió törekedett kialakítani a maga egységes nevelésügyi teleológiáját, amit megkönnyíthetett ugyan a marxizmusra épülő s azt a történelem adottságaihoz továbbfejlesztő lenini-sztálini elmélet.

Az angol nevelésügy, nem is szólva, az újabb egységesítő törekvésekről, a maga változatos iskolarendszereit is végső fokon nagyon is tudatos, egységes értékelvekre építette, mint ahogy a francia nevelési rendszer alapelvei is éppoly könnyen megfogalmazhatók, mint annak a porosz nevelési ideálnak, amely az 1871-es győzelemtől kezdve a két világháború gonosz harcain keresztül a német imperializmus szolgálója volt. De sorolhatnók fel a példákat, az igazság az, hogy *minden nemzet nevelési rendszere egyben a nemzeti és társadalmi célok legvégső foglalata, a nemzet és társadalma végső értékelveinek legállandóbb kifejezési formája.*

Vagy gondoljuk csak végig, az elmúlt évtizedek magyar nevelésügyének nem voltak-e jól kitapintható értékelvei? Voltak bizony, s ezeket az értékelveket híven szolgálnia is kellett, akarva akaratlanul a magyar iskolarendszernek, szolgálniok kellett a magyar nevelőknek. Érdeemes, legalább futtában néhány értékszempontját, ha úgy tetszik szólamát, ennek a neveléspolitikának megvilágítani. A magyarság és a világ viszonylatában egyszerre jellemezte a német művelődési rendszertől való függés (mely közben jól megfért elbúsult, kuruckodó szólamokkal) s ugyanakkor a már Bessenyeitől kigúnyolt, „Extra Hungariam non est vita” kultúrfölényünkre hivatkozó klebelsbergi változata, amely egyszerre szolgálhatta a primitív és veszélyes nemzeti önelégültséget, beteges, terméketlen elzárkózást és lassan nemcsak a környező nemzetek, de az egész világ lenézését. (Ki csodálkoznék, ha ilyen betegesen fejlesztett gőg aztán természetesnek találta többszörös hadüzenetünket a világ roppant hatalmai ellenében, s ugyanakkor szolgálai alázatunkat a tényleges hatalom előtt.)

E nevelési szisztéma társadalmi eszménye az úriember-ség egy sajátos keleteurópai, ha úgy tetszik: magyar vál-

tozata, amely üres osztálygőg volt csupán, mely megkövetelte az e kasztba bejutott kisszámú alsóbb társadalmi osztályból jöttől, hogy árulója, janicsárja legyen a parasztságnak, munkásságnak, amiről irodalmunknak szinte kezdetétől annyi elbeszélése, sőt regénye is szólt. Majd száz éve egyik alaptémája ez a helyzet szépirodalmunknak, ami középponti jelentőségére utalhat. Másrészt a 67-es kiegészítés után iskolázásunk s társadalomképünk eszménye lett az úriemberség fogalmával egybekötve a fixfizeteses, nyugdíjképes tisztviselő, ami a teremtmő, a vállalkozó kedv elhagyására, függésérzetre, kiszolgáltatottságra szoktatta társadalmunkat, ellentétben egyszerre a nyugaterőpai, amerikai ideállal éppúgy, mint a szovjet nevelési rendszer hatalmas népi erőket felszabadító és magasra lendítő eszméivel.

Arról most nem is akarok szólni, hogy egész iskolázásunk szervezete szellemében az osztrák és a porosz iskolarendszer másolása volt, tehát az igazi magyarsághoz semmi köze nem volt. Elég, ha elolvassuk Franz Werfelnek híres visszaemlékezéseit a „Die Welt von Gestern“ kötetében a poros, steril, merev osztrák iskolákról, hogy mindnyájan saját iskolai emlékeinkre gondoljunk. Ugyanakkor szeretett ez az iskolázás, mint az osztrák is, a maga humanisztikus ideáljaira hivatkozni, holott olyan messze volt ez a valódi humanitástól, mint ösztönzője, az úgynevezett „porosz újhumanizmus“ a goethei humanitás teljességre törekvésőtől, démonizmusától, vagy Humboldt egyetemességre törésétől. Polgári, professzori, szűklátókörű, pedáns és szürke, kisfilológus humanitás volt, ha ugyan méltó ehhez a magatartáshoz hozzákapcsolnunk az emberiesség szép ideálját. Hiányzott ebből a világképből a realitás gazdag tárgyilagossága, célszerű praktikuma is éppúgy, mint a teremtmő idealizmus hite, lendítő ereje. Kopott, poros schulmeisteri-idealizmus, humanitás volt ez, amelynek sem a magyarsághoz, sem az antik-keresztény európaisághoz,

sem a szocializmus ébredező, erősödni kezdő, újhuma-
nista eszményeihez semmi köze nem volt.

Ezek voltak azok a végső „értékek“, amelyekhez a magyar nevelés igazodott, s a különböző reformok ezeket az értékelveket látták maguk előtt, amikor bizonyos korszerű követelményeknek engedve, hol a reál-, hol a humánus iskolatípusok felé tolták el középiskolás szisztémánkat, az elemi fok alakulásával nem sokat törődve, ugyanúgy, hol teljes közömbösséggel tekintve egyetemünk autonómiájára s a főiskolás oktatásra, hol pedig egyszerűen felfüggesztve, mint pl. Hóman alatt egész egyetemek autonómiáját a leglényegesebb kérdésekben éppen. Nem lenne nehéz ebből a nevelői értékrendszerből, s halmozhatnók még a részleteket, kibontani nemzeti történetünk alakulásának, tragédiáinak nem is egy előidéző okát. Ez a nevelési rendszer csak ajkán hordozta, de lényegében sohasem is valósította meg a keresztény és a nemzeti jelszavakat, s nem üres politikai frázis, ha kimondjuk, hogy a keresztény és nemzeti jelszó örve alatt ez az iskolarendszer alig törődött a kereszténység és a magyarság igazi érdekeivel, eszméivel.

Mindez csak feladatunk súlyára, elkötelező voltára mutat rá. A kérdés lényege — kitérőnk után hadd ismételjem — az, hogy a mai magyar koalíciós demokráciában a marxista és nem marxista meggyőződésű magyarság számára melyek azok a nevelői eszmények, amelyek hosszú távon is alkalmasak egy nevelői rendszer, nevelési teleológia, értékrendszer kialakítása számára. E nélkül jól funkcionáló, a maga szükséges egységével rendelkező köznevelés hazánkban ki nem alakulhat, ez pedig hosszú távon a magyar demokrácia súlyos belső, valósággal szervezeti zavaraihoz vezethet. Meggyőződésem az, hogy a magyar demokráciának erre a döntő kérdésére adható felelet.

A magyar demokrácia a maga politikai uralmi rendszerét valóban a dolgozók társadalmi osztályaira kívánja építeni, jellemző vonásának azt tekinti, hogy az államvezetés, a teljes hatalmi apparátus a dolgozó osztályok kezébe kerüljön, parasztokéba, munkásokéba s e két dolgozó osztállyal együttműködni akaró s majdan belőle kinövő értelmiségébe. E három társadalmi tényező jó együttműködése, uralmi egysége az alapja demokráciánknak, ez megmarad, ha a koalíció szerkezete, aránya, összetétele változnék is. Ennek az alapgondolatnak jelentkeznie kell köznevelésünkben is, ennek kell megadnia nevelési rendszerünk alapértékét.

Újértelmű, tágasabb, szociális humanizmus az, amire mi törekedni kívánunk. És ez az, amit itt le akarok szögezni. A humanizmusnak az az értelmezése, amely egy kis előkelő körnek (legyen az a római Scipio Africanus-kör, honnan a fogalom első tudatos értelmezése származik, legyen a renaissance doctusainak, akár korunk kiválasztottjainak, vagy társasági snobjainak világa) ez a kis, előkelő kör, mint a humanitás, az emberiség szellemi értékeinek kizárólagosan hivatott hordozója, számunkra szűkös és szegényes. Mi azt akarjuk, hogy a magyar műveltség az egész nép számára adja meg a művelődés és a felemelkedés minden lehetőségét. Egész iskolaszervezetünket úgy akarjuk átalakítani, hogy az minden növendék számára alapjaiban egységes alpműveltséget adjon — és mégis differenciált lehetőséget. Ennek a követelménynek a megvalósítására vállalkozik az *általános iskola* a felszabadulás után. A szerzőség kérdésének felvetése közömbösnek tűnik, de meg kell mégis nevezni az általános iskola két megfogalmazóját, ezzel tartozom, hogy magam felé kissé ironikusan fogalmazzak, részint magamnak, részint Kovács Máténak, aki ez iskolatípus megalkotásában jelentősen közreműködött. Az általános iskola

fogalmát még a 40-es években egy kis kör vetette fel. Az egész fogalom kialakításának gondolatát, pragmatikáját, jómagam, néhány munkatársammal együtt kezdeményeztem és 1945 elején, a felszabadulás után hamarosan nyomtatásban közrebocsátottam. A mi terünk mellett — hogy attól függetlenül, vagy nem, az teljesen közömbös — Kovács Máté volt, aki a kultuszminisztériumban először kialakítani igyekezett és szervezeti formáit lerakta annak, amit ma általános iskolának nevezünk. Ezért úgy érzem, hogy, mint a gondolat egyik felvetője, szükséges, hogy az általános iskola problémájával itt valamivel részletesebben, egész őszintén, a szokásosnál valamivel kritikusabb hangnemben foglalkozzam.

Még az elődöm számolt be, Keresztury Dezső, egy rövid összefoglalásában, illetve művelődéspolitikai áttekintésében az általános iskola kialakulásáról, mondván, hogy addig — tavalyi dátum — 1082 helyen nyílt meg általános iskola, első és ötödik osztályú és a következő évre, 1947-re felfogása szerint még 660 helyen fog ilyen általános iskola megvalósulni. Új adataim ma már többet mondanak, mert a jelen iskolai évben népiskolából alakult 1543 állami, 3092 felekezeti, polgári iskolából 269 állami, 109 felekezeti, gimnáziumból alakult 82 állami és 95 felekezeti, összesen: 1894 állami, községi, társulatit is magában foglaló, valamint 3296 felekezeti jellegű általános iskola, ami az 1945—46-os iskolaévvel szemben 430 százalékos emelkedésnek tekinthető. A szakosított oktatás 253.743 tanuló részére 2719 iskolában már megvalósultnak tekinthető. Nem valósult meg azonban az általános iskolai oktatás eddig 827 állami iskolában és 1750 felekezeti iskolában, azaz összesen 2577 népiskolában.

Ezek a számadatok talán kedvezőknek is tűnnének fel előttünk és alkalmasak lennének arra, hogy a számokból magukból mint számokból kedvező következ-

tetést vonjunk le és ne azt tekintsük elsősorban, hogy a számok, a numerikus kép mögött mi az a minőségi kép, ami megvalósult, mert csakis ezt kell döntőnek tekintenünk.

És jómagam, aki még a szóban, az általános iskola elnevezésben is „bűnösnek“ érzem magam, azt tartom, hogy ezzel a kérdéssel, a minőség kérdésével, jó, ha a leghatározottabban szembenézünk. Különösen jó ezzel szembenéznünk nálunk Magyarországon, ahol például olyan csodák is adódnak, hogy 1790/91-ben vetődött fel először az ingyenes oktatás elve, ez azonban még a mai napig nem valósult meg. Nem valósult meg az 1868 : 38. tc., az Eötvös-féle általános tankötelezettségi törvény-cikk sem. Magyarország az az ország, ahol a legkevésbé sem lehetünk megelégedve a számok önmagukból adódó mágiájával.

Különben ez a megelégedés, ha azt hinnők, hogy az általános iskolát máris megvalósítottuk, nagyon könnyen csalódásra vezethet. Ezt egész kíméletlen őszinteséggel le kell szögezmem. A Magyarországot művelődésileg is kasztokra szabdaló Hóman-féle terv a parasztságnak csak nyolc elemi, a kispolgárságnak és a városi munkásdolgozóknak csak a polgári iskolákat vette tervbe és az értelmiségi, középosztálybeli és felsőbb kategóriák számára való lehetőségnek tekintette a gimnaziális és felsőoktatási szervezeteket. Nem szabad megengednünk, hogy a mi általános iskolai rendszerünk még ennél is rosszabb legyen, mert egész oktatásunkat egységesen visszaszüllyeszti egy nyolcosztályos elemi iskolai nivóra. Ez az, amit nem akarunk és nagyon jó, ha ezen a téren nem sajnáljuk a figyelmeztetést. Itt hivatkozom egy igen illetékes tekintélyre, aki más kérdéssel kapcsolatban, de számunkra is jól felhasználható figyelmeztetést ad nekünk. Lukács Györgyre gondolok. Lukács a népi-esek és urbánusok vitájával kapcsolatban fejtegeti egy helyen, hogy veszélyes lenne egy kezdő foknak, átmeneti

foknak, mint végső ideálnak megrögzítése. Az urbánusok és népiesek vitájával kapcsolatban egy helyen ezeket írja:

„Az ilyen beállítású paraszt nem lát mást, mint a legszorosabb értelemben vett paraszttérdeket, az ilyen munkás látóköre szintén kizárólag a közvetlen munkás-problémákra szorítkozik. És ami mindennél rosszabb: mindig akadnak írástudók, akik a munkások és parasztok egyrészének ilyen visszamaradottságát kiszolgálják, gondolatilag megrögzítik és *belőle túlhaladandó átmeneti fok helyett ideált csinálnak.*“ (Forum, 2 : 209.)

Számunkra Lukács György mondataiban lényeges az, hogy a túlhaladandó, átmeneti fok ne jelentse végső ideálunkat és *ne érezzük azt, hogy az általános iskola ma megvalósítható lehetősége már az a végső ideál, amelyre törekedtünk.* Egyelőre messze vagyunk attól, hogy végső ideáljainkat elérhettük volna ezen a téren, de azok felé haladunk és következetesen kívánunk haladni. Semmiféle olyan kritika, amely jobbról jön és költségvetési nehézségeinkre figyelmeztet, s kiemeli újjáépítési nehézségeinket, s mintegy be akarja bizonyítani azt, hogy egyszerűen elvileg lehetetlen megvalósítani az általános iskolát és a hozzákapcsolódó internátusi hálózatot, nem fog megtéveszteni bennünket. Mi éppen olyan jól tudjuk, mint az angol nevelésügy egyik kitűnő szakértője, C. H. Dent, aki az angol nevelés új rendjéről szóló kitűnő munkájában éppen azt fejtegeti, hogy a kiindulásnak annak kell lennie, hogy a nevelés egységes lehetőségének, a művelés egységes magasrangú feltételeinek megteremtése kikerülhetetlen kötelessége az államnak. (H. C. Dent: A New Order in English Education, University of London Press, 1942, 43. p.) Tehát nem az a probléma, hogy miért nem lehet megoldani ezt a kérdést, hanem az az egyetlen problémánk, hogy hogyan oldjuk meg jól ezt a kérdést.

Meg kell mondanom, megnyugtat bennünket az a tény, hogy Nyugat-Európában és a környező népeknél is a fejlődés — tőlünk függetlenül természetesen, de szinte egybehangzóan — ugyanezt az irányt vette. Elég ha rámutatok arra, hogy a már említett angol nevelési Fehérkönyv szintén kimondja a tizenhat éves korig tartó kötelező iskolázás alapelvét. A francia iskolarendszer átalakításának forradalmi vitái és eseményei éppen most vannak folyamatban, az *ecole unique*, az egységes iskola problémája az egyik középponti problémája a francia nevelésügynek. Romániában épp a napokban hozták ki az egységes gimnáziumra vonatkozó új törvényt, ami megfelel a mi általános iskolánk felső kategóriájának. Éppen ennél akarok rátérni arra a vitapontra, hogy az általános iskola felső kategóriáját nem lenne-e jobb éppen népünk öntudata felemelése érdekében *népi gimnáziumnak* elneveznünk.

A csehszlovák iskolareform progimnáziumnak nevezi ezt a felső kategóriát. A jugoszláv iskolareform, amely szintén az általános iskolát vezette be, ebben a nevelési rendszerben jól látja a képzésnek két formáját, a tanítói alsóbbfokú képzést és a szakosított, tanári képzést, amelynek egységes keretbe kell összefognia a nevelést az egész ifjúság számára. De ezt a nevelői módszertani különbséget, megkülönböztetést éppen az elnyomott társadalmi kategóriák felemelése érdekében, a műveltségi színvonal differenciáltabbá tévése érdekében, mind a román, mind a csehszlovák, mind a jugoszláv iskolareform vagy progimnáziumnak, népi gimnáziumnak, vagy egységes gimnáziumnak nevezi.

Ugyanígy a Szovjetunió iskolarendszere különböző: három fokozatban és három szervezetben ugyanezt az elvet látja maga előtt. Utalhatok itt a bolgár iskolareform hasonló jellegű vonásaira és azokra a problémafelvetésekre, amelyeket más államok rendszereinél is találhatunk, vagy utalhatok egy törvényjavaslatra, amely

a németországi közoktatásügyi bizottságnak egy amerikai jelentését hozza elénk, amely szintén felszámolni kívánja a német iskolázásnak kaotikus és ugyanakkor kasztrendszer jellegét, s egységes nevelési rendszert kíván megvalósítani.

Úgy érezzük, hogy az általános iskolának a lényegét éppen az fogja megadni, hogy parasztságunk, munkáságunk számára is megteremti a nevelésnek, az önképzésnek, a magas műveltségnek ugyanazokat a lehetőségeit, amelyek eddig csak a középosztálybeli városi ifjúság számára voltak adottak. Mert ahogyan demokráciánk nem tűrheti, nem viselheti el a születési arisztokrácia kiváltságos jellegét, ugyanúgy nem leszünk hajlandók eltérni éppen népünk érdekében, egy területi arisztokrácia keletkezését, amely a városban élők számára eleve kedvezőbb viszonylatokat teremt a művelődés szempontjából is.

Úgy látjuk, hogy az a statisztika, amelyet mártírhálált halt Földes Ferenc barátom állított össze, eléggé bizonyítja eddigi törekvéseinket. Ennek adataira többször rámutattak, de Magyarországon ilyen tényekre nem lehet elégszer rámutatni. Hadd ismételjem itt én is, hogy főiskoláinkra a szegény parasztságnak 15%-a juthatott be: egy olyan társadalmi csoportból, amely az ország népességének 35%-át tette ki, a 21.4%-ot kitevő munkásságból csupán 3.9%, a 16.8%-os nagybirtokos kategóriából 11.3%, a polgári értelmiségi rétegek gyermekeinek azonban 83.3%-a jutott be a főiskolai oktatás keretei közé, holott ez a réteg 26.8%-át tette ki országunk lakosságának. Ez a kis statisztikai áttekintés mutatja azt a teljesen beteges és eltorzultan szelektáló, valójában antiszelektációs rendszert, amelyre a mi iskolázási rendszerünk épült. Ezt hivatott lebontani az általános iskola rendszere és behelyettesíteni egy olyan iskolaszervezettel, amely igenis törekszik a minőségi kiválasztásra, de ebben a minőségi kiválasztásban az egész or-

szág népét látja maga előtt és valóban csak a minőséget és a tehetséget nézi, nempedig más mellékes szempontokat.

Meg kell mondanom, hogy az általános iskola megvalósításánál a következő követelmények elengedhetetlenek, hogy ezeket az elveinket valóban a magyar nép érdekében és nevelési rendszerünk megjavítása érdekében kialakíthassuk: a nevelőképzés reformja, az internátusi hálózat és a pedagógiai-lélektani hálózat. Ezeknek érdekében a kultuszkormányzat a közeljövőben igyekszik minél határozottabb lépéseket, törvényes rendelkezéseket létrehozni. Az egyik az, amit nevelőképzésünk, azaz tanítóképzésünk reformjának tekinthetünk. Az általános iskola jó formája nem valósítható meg tanítóképzésünknek magasabb, akadémiai szintre való emelése nélkül. Ez egyben alkalmas lesz megváltoztatni tanítóságunknak azt a teljesen jogosulatlan, sértő és méltatlan kisebbségi helyzetét, amely a magyar társadalomban érte.

Második fontos feladat a körzeti iskolák és internátusok felállítása. A hároméves tervek során a kultusztárca az egész országban hálózatszerűen ki akarja építeni ezt a rendszert, hogy a művelődési centrumoktól, sőt még a nagyobb mezővárosi általános iskoláktól is távoleső falusi tanyai növendékek számára is adva lehessenek a jó iskolázás feltételei. Ezt — jól tudjuk — nem lehet egy év alatt kiépíteni, mert nevelésünk nem rögtönzésen alapszik, a nevelés nem a „terülj asztalkám“ ügyessége. E mellett ki kell alakítanunk éppen az egészséges szelekció, válogatás érdekében egy olyan nevelés-lélektani hálózatot, amely 14 éves kortól kezdve a növendékeknek és szülőknek egyszerre lelki, egészségügyi, iskolaorvosi, pályaválasztási segítője is és ugyanakkor az állam számára tanácsadó, ifjúságunk nagy

tömegeinek különböző pályákra, iskolatípusokba, szakoktatási egységekbe való elirányítására.

E nélkül — meg kell vallanom — az általános iskola elve a gyakorlatban pedagógiai lehetetlenüléshez, nivósüllyedéshez vezetne. A magyar kultuszkormányzat, de az egész magyar demokrácia ezt minden erejével elkerülni kívánja és el is fogja kerülni.

Nevelésünknek a jövőben egyik központi elve és ugyanakkor módszertani gyakorlata kell hogy legyen a társadalmias, a társadalomban való gondolkodás. Hogy ez mennyire új követelmény hazánkban, azt mi sem bizonyíthatja jobban, mint a magyar társadalomtudomány fokozatos elhanyaglása, a szociológiai tanszék sorsa hazánk egyetemein. Ezen a téren még valósággal a kezdet kezdeténél állunk. Alapelvként leszögezhetjük, *olyan társadalomkép áll előttünk*, amelyben az osztályokat munkafunkcióik, nem pedig valami társadalmi hübris, gőg, kizsákmányolási lehetőség különíti el, *olyan társadalomkép, amelyben az egyén a maga képességei irányában szabadon és teljesen kifejlődhetik, de ugyanakkor ez a fejlődés a közösség érdekeivel is egybeesik.* Az egyéniség és közösség kóros szembeállítása helyett helyes egyensúlyra kell törekednünk, s ennek első gyakorló területe, mint társadalmi együttműködésnek is: az iskola. A munkának, társadalmi funkciójának más értékrangot kell adnunk, mint eddig adtak, különben még a minőségi szelekció is károkat, rangkülönbségre vezető magatartást sugall. Ellenkező esetben lehetetlenné válik, hogy megvalósítsuk a pedagógiai-lélektani hálózaton keresztül a szelekció elvét. Rámutattak többen, éppen marxista oldalról, hogy a szelekciós elméletek azért nem valósulhattak meg, mert a polgári társadalomban családi katasztrófa, osztály-katasztrófa, ha a gyermek középosztálybeli életszint helyett földmunkás, vagy munkás életszintre „zuhan“. Ennek meg kell vál-

toznia, nem szabad társadalmi gőgből osztálykülönbséget emelni azért, hogy valaki értelmiségi pályán dolgozik-e, vagy bárminő más munkahelyén a nemzetnek.

Másrészt a tanítás során minden életkorban s végig minden tantárgyon, a társadalomnak kell a növendék előtt állania. A növendék érezze, hogy maga és sorsa döntő mértékben a maga közösségéhez, társadalmához való viszonylatán fordul, s ebben a viszonylatban kell helyes arányérzékkel megtalálni egyén és közösség viszonyában a harmóniát. A képzésnek ezt a formáját a jövőben közoktatásunk egyik kardinális részének tekintjük.

Meg kell mondanom azt is, hogy a szakoktatás területén is meg kell valósulnia a humánus képzésnek. Nem kívánhatjuk azt az állapotot, hogy a szakemberek elzárkózzanak, valósággal, ahogy Chesterton szellemesen mondja, szakmájuk monomániákusai legyenek. Nem szabad a szakoktatásnak az egymástól való elszigetelődést eredményeznie. A szakképzésnek nem szabad elszakadnia a mai magyar és európai műveltség egyetemes értékeitől és csupán egy steril, önmagáért való szakműveltséggé átváltoznia. A kultusztárca ezért is igényli az egyoldalú szakoktatás egységesítését. Igenis azt tartjuk, hogy a szakképzés a szakmai értékek és érdekek mellett át kell hogy hatva legyen az egyetemes műveltség szempontjaitól.

Másrészt érdemes itt rámutatni egy gondolatra, amelyet először társadalmi és politikai célból Sztálin fejtett ki egyik tanulmányában, amikor rámutatott arra, hogy a nevelésügynek és államvezetésnek minden dolgozó kategóriában ki kell alakítania a maga művelődési élcsapatát és a maga értékes vezető gárdáját (J. Sztálin: A leninizmus kérdései: Új helyzet — új feladatok a gazdasági építőmunkában, IV. fejezet. Szikra, 1945 : 373. s kkl.). Szükséges az, hogy a parasztságnak meglegyenek paraszti rangon a maga értékes vezető csoportjai. A kü-

lönböző munkáskategóriákra ugyanez áll. Mi a magunk részéről Magyarországon ezt az elvet a magyar társadalomban szintén igen értékesnek és megvalósítandónak ítéljük.

Az eddigiekhez fűződik az, hogy *a magyar demokrácia iskolai ideálja*, amelyet kezdettől, az eszmélés első pillanatától kezdve az oktatás végső pontjáig a növendék szeme elé kell állítani: *a dolgozó, a teremtő, az alkotó ember típusa*. Nem a magyar történeti hagyományok hőseivel, nem a magyar szabadságküzdelmek hőseivel kell szakítania iskoláinknak, ezek élni fognak, míg magyar nevelés lesz, hanem az úriemberi és fixfizetési életideállal. Helyét a munkás foglalja el, mint életet alakító, eszményeket adó ideál. Munkás a földeken, műhelyekben, a kutató laboratóriumokban, az íróasztalnál. A dolgozó ember, s ennek magasabb foka, a felfedező, alkotó ember a mi eszményképünk. Ezen a téren igen sok tanulnivalónk van a szovjet neveléstől.

Nevelési rendszerünk alapelvei között nem utolsósorban kell helyetfoglalnia a nevelés értelmi jellegének. Különösnek tetszhetik a beavatatlanok előtt ennek hangsúlyozása, de rá kell mutatnunk arra, hogy a magyar nevelés módszertanában lassan az elemi fokra zsugorodott az értelmi képzés minden döntő mozzanata, ami túlmutatna a matematika és a grammatika formális értelemfejlesztő erényein. Pedig a magyar ifjúságnak s bizonyára az eljövendő nemzedékeknek is szükségük lesz a ráció fényére és hűvös tisztaságára, a valóság igazi szerkezetének megismerésére, nemcsak matematikai függvényrendszereken és a consecutio temporum et modorum kérdésein keresztül, hanem az élet minden más vonatkozásában is.

Hogy a rációra való nevelés milyen módszereket kínál, azt tán elsősorban a francia képzéstől lesz érdemes eltanulnunk, ahol évszázados hagyomány, immár való-

sággal alkati tulajdon a ráció tisztelete és nemcsak tisztelete, hanem állandó gyakorlati alkalmazása is. Gondoljunk csak a XVII. század francia nyelvreformjára, Malherbe törekvéseire, mely a tökéletes kifejezés mód három követelményének, a *propriété*-, *netteté*- és *clarté*-t tekintette — mind a racionális kifejezés tisztaságának követelményét hangsúlyozza: ebből a nyelvi magatartásból fejlődött ki nemcsak a francia irodalmi kultúra szikár racionalizmusa, mely még a Racine-i szenvedélyt is kordába fogta, de a francia explikáció tanítási módszereit, a nevelésnek azt az áthatóan értelmi, racionális jellegét is megszabta, ami a francia kultúra, magatartás lényegét is immár szinte véglegesen jellemezheti.

Ugyancsak érdemes tanulnunk a valóságtiszteletnek, realitásérzéknek azoktól a változatos formáitól és pedagógus fogásaitól, amelyek az új svájci iskolamozgalmakban, a szovjet, angol, amerikai valóságra-képzés, a munkásiskola rendszerek gyakorlatában kifejlődött.

Mindezt azért volt szükséges oly részletesen hangsúlyozni, mert az utóbbi évtizedek mitológiái megfertőzték a magyar közgondolkozást. A germán mítosz, a turáni mítosz, a hitlerizmus, fasizmus, a különböző magyarországi náci rendszerek, mind hozzájárultak a magyar közgondolkodás zavaros, ködös érzelmi elferdüléseihez, ha nem lenne erős szó, azt mondhatnók, a magyar közgondolkodás módszeres elbutulásához.

Fel kell vennünk ez ellen a küzdelmet, kell, hogy iskoláink az értelemre neveljenek — ha tiszteletben tartjuk is az érzelmi nevelés értékeit, s tisztában vagyunk a mélylélektan, ösztönlélektan, de különösen a két világháború borzalmas tapasztalataival az értelem hatékonyságát illetően, — de mindez nem akadályozhat meg abban, hogy éppen ezekre a veszélyekre való tekintettel ne a ráció, ne az értelmi képzés álljon nevelői módszertanunk középpont-

jában. Nagy szükségét az elmúlt évtizedek politikai eseményei, tragikus és lezüllesztő eseményei mellett a magyar nevelés szintjének, a magyar tudományos és szellemi élet elhanyaglásának jelenségei is igazolhatják. Rámutathatunk itt, hogy a felekezeti iskolák, például a jezsuita és piarista iskolák, a református kollégiumok módszertani fogásai mind igen fontosnak tartották az értelmi képzés, az értelmi verseny módszereinek alkalmazását iskoláikban. A magyar köznevelés nívója talán nem utolsósorban azért kellett, hogy lezüljön, mert iskoláztatásunk, köznevelési rendszerünk ezt az értelmi képzést lassan elegendőnek vélte a matematika formuláiban és a nyelvtan szabályaiban megvalósítani, nem pedig a szabatos gondolkodás, a szabatos önkifejezés és az események világos összefüggéseinek megmutatásán keresztül. Pedig ez a döntő.

Természetesen, mint fönnebb is hangsúlyoztam, nem kívánjuk kiemelni nevelésünkéből a művelésnek és jellemfejlesztésnek azokat az eszközeit és értékeit, amelyek a művészi és erkölcsi képzésnek velejárói. Sőt szeretnők, ha az egyoldalúan irodalmi képzést az irodalmi, zenei, képzőművészeti, valamint a sportnak, a táncos mozgás szépségeiben is megnyilatkozó képzésformák egységesebb, harmónikusabb arányú rendszere váltaná fel. Ugyanígy komoly felelősségének tartja köznevelésünk a vallási (hittan) tanítás mellett a módszeres erkölcsi, jellemfejlesztő képzést is, melynek eszméiről (a társadalmi magatartással, ideáljainkkal kapcsolatban) részben már szolttam is.

Itt kell beszélnünk nevelésügyünk és egyben szellemi életünk egyik lassan-lassan mítológikussá váló kérdéséről, a népiség problémájáról, aminek kapcsán további kérdések is sorra veendők. Erről a kérdésről is teljes őszinteséggel és nyíltsággal kívánok beszélni, talán azon a nem utolsó jogon, hogy magam is a népiség kérdésének egyik problématerületével, a néprajz kérdé-

seivel foglalkoztam. Azok, akik a népiség kérdését állítják a magyar élet és közgondolkodás tengelyébe, különösen a népiesek egy romantikusabb ága, szívesen fogalmazzák meg úgy a problémát, hogy a magyar nevelésnek, a magyar művelésnek alapja, tartalma és célja is egyszerre a népiség kell hogy legyen.

Meg kell mondanom őszintén, hogy ez teljes egészében elhibázott és téves felfogás. Nem tarthatjuk a népiséget, a magyar nép etnikai alkatának alapvető jegyeit a magyar művelődés végső céljának, tartalmának és kiindulásának is egyben. Mint néprajzzal foglalkozónak meg kell mondanom, túlsok is lenne ez egyszerre, a műveltségnek olyan leszűkítését jelentené, hogy a Besenyei Györgytől már kigúnyolt „extra Hungariam non est vita” tartalmánál is szűkebbre vonná nevelésünk s így az egész magyar művelődés körét. Ha csak a népiségre korlátoznók a nevelést, ez végzetesen leszegényítené a nevelést, de leszegényítené a magyarságot is.

Ha tisztán szembenézünk ezzel a problémával, mit jelentene a népieseknek ez a követelése? Azt jelentené, hogy nevelésünk alapja, tartalma és célja — hangsúlyozom, ez három különböző fogalom — egyszerre ugyanaz lenne. A kérdés igazi meghatározására még visszatérek majd. Így például az irodalmi oktatásban az lenne a helyzet, hogy irodalmi oktatásunk alapja, tartalma és célja is a népköltészet és népmese lenne, nem pedig a magyar irodalom, regényirodalom, költészet; zenénk csak a pentatónia lenne, semmi más, világképünk pedig a babona, a hiedelem lenne, semmi más — nem túlzás ez, hanem a tények logikus végiggondolása. Művészeti nevelésünk végső célja a népművészet maga lenne és ismét semmi egyéb.

Ha mindezt végiggondoljuk, akkor látnunk kell, hogy a népieseknek ez a megfogalmazása teljesen téves és teljesen hibás, műveltségünket tökéletesen vakgányra vezetné és elszűkítené. Ezzel szemben a helyes

utat mutatják nekünk a magyar hagyomány és a modern magyar gyakorlat nagy alkotói. Mutatja például az a Kölcsey, aki álmosdi magányában azon töpreng fel-alá járkálva, besötétített szobában, hogyan lehetne a magyar népdal „tón“-ját — ahogyan ő mondja — tónusát, alaphangját megőrizni, megtartani és ugyanakkor felemelni a nyugateurópai irodalmi költészet magas szintjére. Ez az a probléma, amelynek megoldása sikerült Petőfinek oly csodálatos módon, oly egyszerű módon, minden komplikáltság nélkül, a gazdagság és mégis magyar népi valóságérzék teljességének bemutatásával, ezt láthatjuk Arany János költészetében is. Ez az a mód, amely megvalósul Bartók Bélának, Kodály Zoltánnak alkotásrendjében, ahol népi csak az alap, a kiindulás, hogy úgy mondjam, felugrási lehetőség, nem pedig a végső cél és az egyetlen tartalom.

Ha ugyanis például zenei képzésünknek csak a pentatónia lenne az alapja és tartalma, akkor Mozarttal, Bachkal, Beethovennel és az egész nyugateurópai zenével foglalkoznunk nem lehetne. Rá kell mutatnom innen felelősségem teljes súlyával, hogy sajnálatosan kell látnom zenei képzésünk egyes mozzanataiban a kizárólagosan erre való törekvést, a pentatónia uralmára való kizárólagos törekvést, ami még a magyar zenének is csupán egy részletterülete, szegmentuma, ha mégoly értékes is.

Figyelmeztetnem kell erről a helyről nevelőinket és az egész magyar közgondolkodást, hogy ezen a téren azt a helyes hagyományt és alapot őrizzék meg, amelyre az utat nekünk irodalmunkban Kölcsey, Petőfi, Ady, József Attila mutatta meg, amelynek eleven gyakorlatát zenénkben Bartók, Kodály adta meg.

Számunkra, a mi nevelési szisztemánkban az alapelv ezen a téren mi lehet? Mint ahogy a beszédünk hanglejtésformáinak, egészséges, szép mondatszerkesztésének, anyanyelvünk az alapja, ugyanúgy kell, hogy *műveltségünk szerkezetének, műveltségünk belső stílusának,*

tehát nevelésünknek is alapja a magyar etnikum, a magyar népi műveltség legyen. Elengedhetetlen követelmény ez. De erre az alapra kell ráépülnie az egész magyar műveltségnek s mindannak a gazdagságnak, amelyet a népi magyarságra ráépülő magas műveltségünk is adott. Hiszen a Szovjetunió sem mondott le egyáltalán azokról az értékekről, amelyek Tolstoj műveiben reprezentálódnak, esze ágába se jutott lemondani Puskin költészetéről és nem hinném, hogy a világ ünnepelte olyan fénnel, gazdagsággal és szeretettel egyetlen költőjének százados évfordulóját, mint például a Szovjetunió Puskin halálának százesztendő évfordulóját 1937-ben. Nekünk ebből a példából tanulnunk kell.

Műveltségünk alapjának tekintjük népünket, népi etnikumunkat, ez szabja meg gondolkozásunknak, műveltségünknek alapformáit, ez adja meg az ízlés belső stílusát, erre épüljön mindaz, amit a keresztény Európa, amit az antik Európa, amit a marxizmus elmélete, a szocializmus gyakorlata, amit a magyar műveltség, tehát mind-mind a fejlődő világ adott és épített. Különben nem népi művelődéspolitikai lesz a miénk, hanem haladásellenesség és népellenesség, amely a leszűkítésre törekszik a gazdagítás és gazdagodás helyett. Meg kell mondanom, hogy én is, munkatársaim is a magyar nép művelődési haladása, gazdagodása és felemelkedése, nem pedig leszűkülése mellett vagyunk.

Hitem az is, hogy ez a megfogalmazás is olyan, amelyben marxisták, nem marxisták, népiesek és urbánusok egyetérthetnek és helyeselhetik, mert ebből az összefogásból és ebből a pragmatikából, amelyet megvalósítandónak tartok, nem marad ki egyetlen jogos szempont és egyetlen érdek sem, amely a köznevelés részéről megvédésre jogosult.

Ezen a területen van még egy nevelésügyi kérdés, amely már ugyanakkor egy általánosabb művelődéspolitikai kérdés felé is elvezethet bennünket. Ez pedig viszo-

nyunknak meghatározása a környező népekhez, környező nemzetekhez. E téren is gyökeres változásra van szükség. Bennünket mindnyájunkat, akik az elmúlt iskola-rendszerben növekedtünk fel, elemista, de kisdédóvós korunktól kezdve is az értékes magyar alkotások mellett ugyanakkor a gyűlölet dalaira és a gyűlölet módszerére is megtanítottak. *Mi a tanítás metódusában a gyűlölet helyett az alkotó együttműködést kívánjuk szomszéd népeinkkel.* Minden nehézség, esetleges adódó történeti konfliktusok ellenére is, mint amilyen most számunkra a felvidéki magyarság kérdése, magyar és csehszlovák viszonylatban adódó tragikus és keserű konfliktusok ellenére is meg kell kezdenünk az együttműködés politikáját félreérthetetlenül, hátsó gondolatok nélkül és következetesen. Ez nemcsak abban valósulhat meg, amire már igen értékes módon bizonyosságot tett a magyar kormányzat éppúgy, mint a kultuskormányzat, hogy a Magyarországon lévő nemzetiségi iskolákat a lehető legnagyobb előzékenységgel és megértéssel támogattuk iskolarendszerük kifejlődésében, hanem úgy is, hogy történelemkönyveinkben, irodalomtanításunkban, földrajzunkban, szóval egész ifjúságunk nevelésében és kondicionálásában a szomszéd népekkel — a Szovjetuniótól kezdve a többi keleteurópai népekig — a békés és teremtő együttműködés politikáját kívánjuk ifjúságunkban meggyökereztetni. Rá kell ébrednünk és gyakorlaltunk kell, hogy legyen az az elv: a Dunamedence a mi közös hazánk, az itt élő népekkel együtt és ezt a közös hazát úgy kell elrendeznünk, úgy kell építenünk, hogy méltó legyen azokhoz az elvekhez, amelyeket megrendítő költeményében József Attila fejezett ki.

Művelődéspolitikánkban első feladatunk — és ez már a nevelés ügyén túlmutat — a szomszéd nemzetekkel való kulturális kapcsolatoknak, kulturális együttműködésnek a kiépítése. Szó sincs arról, hogy el akarnók szakítani kapcsolatainkat Nyugat-Európával, hiszen az első

kultúregyezmény, amelyet módunk lesz hamarosan megkötni, a francia-magyar kulturális egyezmény tanúsíthatja, hogy változatlan éberséggel őrködünk a Nyugat és Magyarország kapcsolatai felett. A magam részéről örömmel üdvözlöm azt az alkalmat, hogy ez a kulturális egyezmény először éppen Magyarország és Franciaország között létesül, de legfőbb törekvésem, hogy a Szovjetunióval való kulturális egyezményünk megvalósulhasson. A közeljövőben kötjük meg a jugoszláv-magyar kulturális egyezményt és romániai tárgyalásaim után remélhetőleg már az ősszel szintén megvalósulhat a román-magyar kultúregyezmény is. Ezt a kultúregyezménypolitikát folytatni kívánjuk.

Ki akarjuk építeni végre a magyarság és a környező népek között az együttműködést és egymás megismerésének eleven, termékeny kapcsolatát. Lehetetlennek kell tartanom azt, hogy mi jól ismerjük Amerikát, Angliát, Nyugat-Európát és itt Kelet-Európában ugyanakkor, mintha valami ismeretlen ködvilág venne körül bennünket, bármelyik magyar ifjú sokkal pontosabban és részletesebben tud beszámolni a nyugateurópai irodalmakról, mint a keleteurópai népek irodalmáról, életéről, aspirációiról, nemzeti összetételéről, társadalmi problémáiról. Ezen a tűrhetetlen helyzeten lehető leggyorsabban segíteni kívánok a nyugati műveltségekhez fűző érdekeink sérelme nélkül.

Itt említem meg, hogy művelődési külpolitikánk, ha szabad így megfogalmaznom, a külügyminisztériummal jó egyetértésben arra fog törekedni, hogy a magyar szellem értékes alkotásait minél gazdagabban juttassa el külföld felé, Nyugat-Európába éppen úgy, mint szomszéd népeinkhez vagy a Szovjetunióhoz. Illyés Gyula legutóbb a *Válasz* egy cikkében beszámolt a magyar irodalom franciaországi — de ezt bátran kiterjeszthetjük: nyugateurópai helyzetéről. Azokat, akik a kérdéssel nincsenek tisztában és a magyar irodalom nyugateurópai helyze-

tét szeretik mindig illúziókon, saját vágyaikon keresztül vagy egy-egy úgynevezett bestsellernek látszatsikereiből, elmúló sikeréből megfogalmazni, azok megrendülhettek, megdöbbenhettek azon, hogy valójában annyi nem és szép kísérletezés, annyi futó és felületi siker után a magyar irodalom voltaképpen ismeretlen Nyugat-Európában, nagy értékeinek, roppant költészeti és irodalmi értékeinek ellenére. (Ez utóbbit minden gőg nélkül mondhatjuk, mert ha valamit alkotott Magyarország, az az irodalma, művészete volt és ezen a téren értéket adott az egész világnak, mégis ismeretlen maradt.) Mindennek oka nemcsak költeményeink lefordíthatatlanságában rejlik, úgy látszik, művelődési külpolitikánk nem volt szervezett és következetes, állandó és ezen mi a magunk részéről segíteni igyekszünk.

Hogy mennyire nem volt állandó művelődési külpolitikánk, ennek illusztrálására egy kis kitérést kell tennem. Szándékkal teszem ezt, azért, hogy rádöbbensem önöket arra, hová jutott voltaképpen a magyar művelődéspolitikája önmaga propagálásában, önmaga megismertetésében, saját maga és a külföld előtt. Ha engem az elé a feladat elé állítanak most, hogy magyar Himnusz és Szózat lemezeket — másról nem is beszélek — külföldre kellene juttatnom, tizet-huszat, nem tudnék egy jó Szózat és Himnusz lemezt sem kijuttatni külföldre, mert nincs jó felvételünk. Ha valaki azt kérné tőlem, hogy Liszt műveit, egy Liszt misét vagy Bartók, Kodály nagy műveit, avagy kisebb műveit, Erkel műveit, magyar operáinkból részleteket, kitűnő magyar zenei előadók műveiből és interpretációs anyagából műveket, csodálatos hegedűművészeink, zongoraművészeink, világhírű kvartettjeink játékaiból adjak hanglemezeket, nem tudnék adni, a magyar kultúrpolitika nem tudna semmit sem adni. Én nem kárhoztathatom az üzleti vállalkozásokat, az üzlet végeredményben azt szervezi meg magának és azt adja, amire vásárló-

közönséget kap. Meg kell mondanom, hogy az is magyar nevelésünknek, művelődéspolitikánk bűne, hogy a fölszínese táncclemezeknek jóval több vásárlója van, mint Bartók Bélának vagy egy magyar népdalnak. A felelősség itt kezdődik.

Tehát itt állunk a világ előtt egy roppant értékes zenei alkotásrenddel. Azt mondhatnám, hogy a huszadik század zenei kultúrájának egyik meghatározó bélyegét a magyar zenétől fogja megkapni és a jövő évtizedeknek zenetörténetei az európai zene alakulását nem kismértékben olyan nevekhez fogják kötni, mint Bartók és Kodály. Tudjuk, hogy a fiatal alkotók között is milyen értékeink vannak, ugyanakkor alig egy-két lemezünk van műveikből. Interpretátoraink világversenyeket nyernek és nincs módunk egy hang-lemezfelvételre, hogy a világ elé állítsuk és önmagunk számára is állandóan tudatosítsuk értéküket. Ebben a tekintetben is a magyar kultuskormányzat kötelessége lesz, hogy segítsen ezen a helyzeten. Sem költségvetési nehézségek, sem szervezeti, gyáripari vagy bármilyen akadályok nem fognak visszatántorítani attól, hogy ezen a teljesen méltatlan, magyarságunkhoz, műveltségünkhöz szinte erkölcstelenül méltatlan helyzeten ne igyekezzek változtatni.

Ezek a kérdések már átvezetnének bennünket művelődéspolitikánk tágasabb területeire, de előbb még két nevelésügyi kérdést is sorra kell vennem. Az egyik a felsőoktatás, tudósképzés, tudományszervezés problémája. Felsőoktatásunkban mutatkozik meg talán legszembetűnőbben a minőség hanyatlása. Már évtizedes problémánk ez. Pl. Műgytemünk felszerelésének, oktatási lehetőségeinek már évtizedes mulasztásai voltak és minderre csak a pontot tette rá az a bombatámadás, amely a felszabadulás után szinte lehetetlenné tette a komoly mérnökképzést, műgytemi képzést. A bölcsészeti karainkon folyó tanárképzés nivósüllyedéséről nem

érdemes szólanunk, mert kari üléseken, kongresszusi megbeszéléseken szintén hosszú évek óta beszélnek már erről professzoraink és a közoktatás vezetői. Orvosképzésünk legutóbbi siralmas elhanyaglásáról éppen Frigyesi rektor úr emlékezett meg rektori záróbeszédében igen nyomatékos szavakkal.

Meg kell mondanom és nyomatékosan szeretném hangsúlyozni, hogy művelődéspolitikánkban, nevelésügyünkben mi az általános iskola fejlesztése, módszeres kiépítése mellett legfontosabb, elsőrendű kötelességünknek tartjuk a felsőoktatás ügyén és a tudományos képzés ügyén segíteni. Erre majd költségvetésünk itt részletezendő egy-két adata is rámutathat. A szakképzés és tudósképzés dilemmáját végleg meg kell oldanunk. Ezzel a kérdéssel egy felsőoktatási ankét anyagát összefoglalva három kötetben is foglalkoztak az elmúlt évtizedben. Ha az ember végigolvassa ezt a három kötetet, szinte megrendülve láthatja, hogy kitűnő hozzászólások, a kérdés lényegére rátapintó megjegyzések, a probléma teljes súlyát feltáró hozzászólások után ugyanazon a helyen topogott évekig és topog ma is nevelésügyünk. Én a magam részéről nem szeretném valami „bravúros” és rögtönzött huszárvágással kettévágni a szakképzésnek, a felsőoktatásnak és a tudósképzésnek, a tudomány-szervezésnek a problémáját, de mégis rá kell mutatnom arra, hogy ez két külön terület, amelyet ha nem is akarunk hermetikusan elvágni egymástól, de e két funkcióterület különbségeit világosan kell látnunk és el kell határolnunk. Lehetetlennek kell tartanunk azt, hogy például bölcsészettudományunkon mód adódjék arra, hogy professzoraink egy-két jelentéktelen speciális részletkérdést, amelynek tudományos értéke lehet igen nagy, nyolc féléven keresztül adjanak elő és a hallgató, a maga szaktárgyából, egy egységes didaktikai, pedagógiai és az egész tárgyra kiterjedő szakismereti anyaggal ne távozhassék el. Lehetetlennek

kell tartanom azt, hogy tanárjelöltjeink az utolsó évben jussanak oda, hogy egyáltalán szembekerüljenek a növényekkel és a tanulás metodikájával megismerkedjenek. És meg kell mondanunk, hogy pedagógiai képzettségükben sokszor inferiálisabb helyzetben is vannak, mint a tanítóképzőintézeti tanárok, vagy a tanítók maguk. Ezen a helyzeten is változtatni kívánok és meg vagyok győződve róla, hogy a tudósokképzés, a tudományos intézetek működésének részbeni elválasztása a főiskolai szakképzéstől nem tudományunk és szakképzésünk szegényedésére fog vezetni, hanem gazdagodására, jobb megszervezettségére és nem utolsósorban talán tudósaink is kedvezőbb helyzetbe, kedvezőbb anyagi lehetőségek közé fognak kerülni, mert végre valódi intézetekben, nemcsak egy tanszék mellett működő egyszerű könyvtárban, hanem valódi tudományos intézetekben is dolgozhatnak.

Lehetetlennek kell tartanom a könnyelmű bőségnek és ugyanakkor a semmittevésnek azt a formáját, amely egyes tudományos területeinken megmutatkozik. Hogy tanúságot tegyek az önfegyelemről és az önbírálatról, hadd hozzam elő a néprajz példáját. Ha sorra vesszük különböző néprajzi intézeteinket, a néprajzi tanszéket, múzeumot, vidéki néprajzi múzeumokat, a Teleki Intézet kötelékében a Táj- és Népkutató Intézetet, Népi Művelődési Intézetet, egyéb népi tudományos intézményeket, társadalmi és tudományos testületeket, a felsorolás egy egész hosszú listát tenne ki. Az e mögött meghúzódó tudományos munka pedig végtelenül sovány és szegényes. Ez lehetetlen állapot. Lehetetlen, hogy 40—50 intézmény kitűzze maga elé ugyanazt a célt, s egymást gátolja, buktassa, akadályozza és ne dolgozzék valójában semmit. Ezt a felesleges és példátlanul erkölcsstelen luxust, a mi szegény országunk, a nagyon is szűkre szabott költségvetés nem engedheti meg.

A jó tudományszervezésre láthatjuk a Szovjetunió kitűnő példáját, amely a maga tudományos akadémiáján keresztül intézmények százait, ezreit tudta egyesíteni, ugyanakkor megadva a teljesen szabad kutatás lehetőségét, tehát koordinálni tudó, együttműködő, egymást kiegészítő intézményeket szervezett. Tudjuk, hogy Angliában most már az ötéves tudományos terv alakult ki, elsősorban ugyan mezőgazdasági, természettudományi, technikai és haditudományok számára. Amerikában, Kanadában is — amint Fogarasi Bélának egy kitűnő összefoglalásából módom van ismerni —, ugyancsak a hadi és természettudományokra készítettek tervet különböző összefogó intézmények. Sajnos szomorú erénye ennek a kornak, hogy haditudományokra és az azokkal összefüggő természettudományokra nemcsak anyagiakat tud szánni, hanem a tudományok autonómiájával sem sokat törődve, azokat szervezett keretbe tudja foglalni. Mintha Nyugaton a tudósok a maguk autonómiájáról ilyenkor nem sokat beszélnének, de igen is könnyen hajlandók a megbízást elfogadni.

Mi a mi kis országunkban példamutatóan meg tudnók valósítani a tudományok, a szellemi tudományok, társadalmi tudományok és természettudományok jó és egyéges, egészséges megszervezettségét, olymódon, hogy az egyéni kutatásnak is teljes lehetőséget adunk. Ha ugyanis valahol, akkor a tudomány területén nem kívánjuk korlátozni semmiképen sem az egyéni szabadságot és a feltalálói invenciót, de igenis korlátozni akarjuk a tunyaságból és kényelemszeretetből, valamint a hatalomvágyból intézményeknek önmagukért való létesítését. Egy intézményt sem engedek önmagáért létesíttetni.

És meg kell mondanom, őszinte az a reményem és vágyam, hogy ennek a tudományszervezésnek az élére, mint arra hivatott testületet, oda fog állni, a mi Aka-

démiánk. Kívánatos lenne ez a magyar tudomány és kívánatos lenne egyként az Akadémia érdekében. Mert ha az Akadémia nem tudja vagy nem akarja vállalni ezt a feladatot, akkor a mi művelődéspolitikánknak kell megteremtenie azt az eszközt, azt az apparátusát, amely majd vállalkozik ennek a feladatnak a végrehajtására. Én azért is szeretném inkább, ha Akadémiánk a maga autonómiáján belül megújulva erre a feladatra, a tudomány szervezésére, organizálására vállalkoznék, mert így reményem van arra, hogy új intézmény fölös és szükségtelen létesítése nélkül, autonóm módon tudja tudományunk önmagát újjászervezni. Ne higgye senki azt, hogy az újjászervezés és általában a tudomány szervezése valami bűnös, kizárólag a keleti demokráciákban létesülő és a szellem szabadságát elnyomó intézkedés. Azt hiszem, nem kell a már felsorolt angol, amerikai, kanadai példákra vagy az UNESCO-ra utalnom, mint megvalósult, tényleg létesült szervezetre, elég ha rámutatok arra a roppant vitára, amelyet elhunyt honfitársunknak, Mannheim Károlynak tanulmányai és dolgozatai sugároznak, a freedom and organisation, a freedom and planning, a szabadság és szervezés, szabadság és tervezés ellentétét és összefüggését meghatározva, ő volt az, aki Angliában a leghatározottabban még a Beveridge-terv előtt is szükségesnek tartotta a tervezés és szervezés fogalmát belevinni az angol köztudatba, ahol ez, történeti és alkati okokból a legnehezebb feladatok közé tartozott. Az angol közgondolkodás már nagyon is megbarátkozott ezzel és elfogadta a tervezésnek ezeket a gondolatait, ezeket a formáit.

Ha mi beszélni tudunk és beszélni tudtunk egy kitűnő akcióról, be is bizonyosodtak eredményei: „a munkások a tudományért“ és bizony igen sok áldozatot is hoztak, akkor itt az ideje, hogy a tudósok is hozzanak áldozatot a munkásságért és hozzanak áldozatot a soron-

következő hároméves tervnek megvalósítása — ez békemű! — és a magyarság felemelkedése érdekében a maguk tudományszervezésével.

A másik kérdés, amire már céloltam, a felsőoktatás és az általános iskola kérdésével függ össze: a szakoktatás egységesítésének a kérdése. Megmondom egészen őszintén — s ebben szerencsémre és szerencséjére a magyar köznevelés ügyének, a különböző pártok pedagógiai szakemberei is osztják véleményemet —, hogy az utóbbi két évben kialakult rendszer szerencsétlen és éppen az általános iskola eredményeit a további fejlesztés észszerűségét teszi kéteessé az a tény, hogy a nevelés ügye öt minisztérium között szabdalódott szét. Tűrhetetlen állapotnak kell ezt tartanunk. Nincs sem a Szovjetunióban, sem Angliában, sem sehol másutt az edukáció, a nevelés ügye öt egymástól különböző más célú szakminisztérium között szétszotva.

Minisztériumom tervet dolgoz ki, hogy az érdekelt minisztériumok szakmai érdekeinek sérelme nélkül — erre természetesen ügyelni kívánunk, hiszen vannak olyan szakoktatási kérdések, például a földművelésügy, iparügy terén, ahol semmiképen nem is lehetne és nem is volna kívánatos kikapcsolni az illető szakminisztériumot —, tehát *olyan tervet kívánunk kidolgozni, amely a szakminisztériumok érdekeinek szem előtt tartásával a szakoktatás egységét valósítja meg.*

A felsőoktatás kérdése is ehhez kapcsolódik, hiszen hogyan is osztódjék szét egységesen irányított állami terv nélkül a különböző pályákra ifjúságunk, hogyan tudjunk megakadályozni olyan szörnyű aránytalanságokat, amelyek a múltban gyakoriak lehettek? Harmincas évekbeli adatok szerint a félig mezőgazdasági jellegű Magyarországon 358 gazdaszallgató mellett (az összhallgatók számának 21 százaléka) 5401 jogász (319%) volt ugyanabban az évben! Ez a teljesen beteges, ön-

magában gyalázatos arány mutatja, hogy nem nyugodhatunk bele a szakoktatás szétaprózódásának és egy egységes terv elhanyagolásának mai helyzetébe. 1945-ben, amikor gátlás és korlátozás nélkül özönlött ifjúságunk az egyetemekre, a pesti egyetem orvostudományi karára 1263 hallgatót vettek fel, az 1938-as évben és ezt megelőzőleg 177—211 volt a normális átlagos létszám. Ugyanakkor egyetemeinken nem álltak kellő intézetek rendelkezésre, egy vagy két hulla akadt a boncolásra az egyetemi orvosképzés számára. Az 1947. évre ez az 1263-as létszám lezuhant 691-re, tehát a fele elhullott a harmadik évben, mert képtelen volt jólvégezni a maga munkáját. Ugyanilyen típusú aránytalanságok mutatkoztak vidéki egyetemeink orvosi karán is. Márpedig lehet, hogy valamilyen politikai szempont kedvéért bárkinek is közömbös, hogy melyik fakultásra, hány hallgató iratkozhat be, számomra azonban, aki felelős vagyok mindezért, egyáltalán nem közömbös. Az én bűneim és mulasztásaim, valamint azoké, akiket a tárca felelőssége illet, majd tíz év múlva a rossz orvosok gyilkos kezei között fog megmutatkozni és ezt a felelősséget nem óhajtom vállalni.

A köznevelés kérdéséhez tartozik még egy sereg probléma, amelyek fontosságára nem kívánok most már hosszabban rámutatni, csupán néhány adattal szeretnék rávilágítani fontosságukra és jómagamnak ezekkel kapcsolatban elfoglalt álláspontjára. Nem ismerjük még költségvetésünk lehetőségeit, nem tudjuk még, hogy milyen normák szerint lesz módunk költségvetésünket kialakítani, de minisztériumunk már mindenesetre kidolgozott egy tervet és egy költségvetési tervezet már készen van, s lényeges, hogy a költségvetés adottságain belül milyen arányokat kívánunk kialakítani. Ezek az adatok nemcsak magamnak, s munkatársaimnak, de mindenkinek megmondják, hogy a minisztérium milyen

kérdéseket tart döntően fontosoknak. Ha az 1938—39-es év adataival összemérjük a munkatársaimmal együtt elkészített költségvetésünk adatait, akkor pl. kiderül, hogy személyi téren a személyi kiadásoknál 2000 új állás létesítését tartom kívánatosnak, hogy az általános iskolát hatékonyabbá és korszerűbbé tudjuk tenni. Ugyanilyen nagyarányú emelkedés fog mutatkozni a szabadművelődési intézményeinknél is. A dologi természetű kiadásoknál az általános iskola 3%-ról 17·8%-ra fog felugrani, a szabadművelődés 0·4%-ról 8·2%-ra, diákjóléti célokra, népi kollégiumokra, mind az állami, mind a NÉKOSZ, MAKE kollégiumokra vonatkozóan 4·1-ről 14·1%-ra fog emelkedni az arányszám. Az átmeneti kiadásoknál főként az intézmények berendezéséről, fejlesztéséről történik gondoskodás, így pl. az egyetemeké 19·6%-ról 24·7%-ra fog emelkedni. Meg kell mondanom, hogyha a hároméves tervre gondolunk, az általános iskolák mellett elsősorban az egyetemek és tudományos intézményeink újjáépítésére fogunk gondolni és itt utalnom kell Frigyesi rector legutóbbi beszédére, amelyben aggodalmait kifejezve orvoscépzésünk elhanyagoltsága iránt, kb. 25 millió forintban jelölte meg azt az összeget, amellyel orvoscépzésünk modernizálása és jó működése lehetővé válik. Mi a hároméves tervvel kapcsolatban jóval túl akarjuk haladni azt az összeget, amit a rector úr szakszerű véleményében előadott. Művészeti intézményeinknél a kiadásoknál 1·8-ról 10·5-re emelkedik a százalékos arány. Ezek az adatok bizonyíthatják, hogy demokráciánkért a szabad művelődés, népünk műveltségi szintjének emelése, a dolgozók iskolája milyen fontosságot kap, hogyan emelkedik ki a népi kollégiumok, s ezen keresztül ifjúságunk szociális ellátásának kérdése, s végül milyen hangsúlyt kapnak az általános iskolák. Ugyanezek a méretek mutatkoznak meg majd

a hároméves tervben is. Minisztériumunk már készíti nem a hároméves tervét, hanem a többször hároméves tervét, mert a köznevelés nem elégedhetik meg egy kis időre kiszabott tervvel, legalább 9—10, vagy 15 év kell, míg egy egységes szervezet kereteiben kibontakozhatnak a tervek és követelmények, amelyek a modern, átalakulni akaró és szociális tendenciájú köznevelést kialakítják. E tervben kapnak helyet a tudományos intézmények, az iskolaépítések, kultúrházak, melyekben elhelyezkednek falun az iskolaépületek, a tanítói lakás, egy kis helyi múzeum, népi könyvtár; bele fog épülni ebbe a tervbe iskolarendszerünknek és művelődéspolitikánknek a modernizálása, a rádióiskola, a keskenyfilm szolgálat. Azt akarom, hogy minden iskolában a rádióiskolázás szisztémája megvalósuljon és így mód adódjék a legjobb magyar pedagógusok, írók, tudósok és előadóművészek tanításán keresztül a legkisebb iskola számára is a művelődés javát sugározni. Igyekszünk megvalósítani e nagyobb időtartamú terv keretén belül minden iskola számára a keskenyfilm ellátáson keresztül a dokumentációs pedagógiai és kultúrfilm adását ifjúságunknak, ugyanakkor a falu népének azokat a játék és híradófilmeket is juttathatjuk, amelyek a művelődés szempontjából okvetlenül szükségesek.

Ebbe a perspektívába épül be a tankönyvrendezés kérdése, az egységes állami tankönyvkiadás, amelynek végső célja, hogy a szegényebb társadalmi osztályok gyermekei számára az ingyenes tankönyvet és ingyenes tanszerellátást mielőbb biztosítani tudjuk. Ösztöndíjpolitikánkban is igyekezni fogunk elsősorban arra gondolni, hogy a magyar szegénység gyermekei jussanak belföldi és külföldi ösztöndíjakhoz. Ösztöndíjpolitikánk a tehetség mellett erősen számontartja a felemelkedni kész szegényebb társadalmi kategóriák érdekeit is.

Nem kell különösebben hangsúlyoznom, hogy messze-
menően elismerve a felekezeti iskolák nagy nevelői mun-
káját, minden örömmel azon leszek, hogy az állami isko-
lák szintje, értéke emelkedjék. A felekezeti iskolák mun-
kásságához méltóan minden segítséget megad költség-
vetésünk, éppúgy, ahogy igyekszünk a vallási célok szá-
mára is biztosítani az elmúlt költségvetésünkben is már
méltóképpen biztosított összegeket. Ismételten, teljes
őszinteséggel hangsúlyozni szeretném, hogy a magam
részről teljes erővel arra fogok törekedni, hogy az állami
általános iskolák és gimnáziumok és az állami nevelői
intézmények nívóját emeljem.

Ezután művelődéspolitikánk néhány kérdésére szeret-
nék még rámutatni egészen röviden. Nem tartanám
helyesnek, ha az alkotó, vagy reprodukáló művészet
kérdéseibe — legyen az irodalom, zene, színművészet —
miniszteri szó avatkoznék bele. Ha van terület, ahol a
szabadság egyet jelent az alkotás lehetőségével, ahol a
kordák, szabályozások inkább komikusak, mint haszno-
sak, úgy ez a terület bizonyos az. Különös örömöm, hogy
az íróknak, művészeknek különböző szervezetei, mint a
Művészeti Tanács, az Írószövetség stb., miközben jó
érdekvédelmi és képviselői szervei alkotóinknak, nem
akarnak egyetlen irányzatot ráerőszakolni szellemi éle-
tünkre. A magam részéről ellene szegülök és művészet-
politikailag, művelődéspolitikailag kártékony jelenség-
nek tartanám az erőszakolt egyetlen irányt. Van azon-
ban egy kérdés, amiről beszélünk kell, s ami különböző
címeken ugyanegyet jelent. Mondják színházi válság-
nak, könyvkiadói válságnak, folyóirat kihalásnak (bár
őszintén meg kell mondanom ez utóbbi kérdéssel kap-
csolatban, hogy tudományos folyóirataink valóban szo-
morú kihalásán és elhallgatásán kívül folyóirat-irodal-
munkban inkább túlburjánzásról számolhatunk be, úgy
virágzanak, mint még talán soha). Mondják színész-
nyomornak, írónyomornak, művésznyomornak, képző-

művészeti alkotások eladhatatlanságának. Én bevalom, idegenkedem attól a módszertől (amit e téren tettem, nem is tagadom, inkább örökség volt, mint saját kezdemény), amely segélyekben, szubvenciókban, írói stb. kegydíjakban találja a kérdés megoldását. Ez felületi, tüneti kezelés, nem pedig a kérdés gyökerére való tapintás. Természetesen amíg a gyökeres megoldás nem hozza meg eredményeit, addig erre is rá kell fanyalodnunk, mert lehetetlen értékes alkotóinkat pusztulni hagyni, tisztán elvi okokból.

De mi a helyes út? A művelődés közönségének megszervezését alulról kell kezdenünk, hogy szociológiailag fejtszem ki magam, a művelődésnek fogyasztókat kell nevelnünk, hogy üzleti nyelven mondjam ugyanazt. A kérdés háromágú, kell hogy olvasókká, zeneértőkké, a műveltség értékelőivé váljanak országunkban a nagy tömegek. Ez is hozzátartozik az általános iskola elvének igazolásához. Román írók elhülve hallották, hogy nálunk egy mű néhányezres példányszáma már garancia a kiadónak, öröm és siker az írónak. Számukra ez bukás, katasztrófálisan alacsony példányszám.

Az első feladat ezen a téren is nevelési. A felnövekvő magyar nemzedékeket kell olyanná nevelnünk, hogy az önképzés, a továbbképzés vágya és akarata állandó legyen bennük, hogy olyan minőségi érzékük fejlődjön ki iskolázásukon át, hogy mindig az értékes irodalmat, az értékes művészetet, színjátszást kívánják s fizessék meg. Így teremtünk alulról, nagy tömegekben művelt fogyasztókat a jó alkotásokhoz, a művészi munka számára. Ez az első és legfontosabb tennivaló, minden más ezután következik és másodlagos intézkedés, felületibb értékű orvosság.

Másrészt mielőbb meg kell szervezni üzemi, falusi könyvtárainkat, üzemi, falusi kultúrnapjainkat, meg kell szervezni a magyar műveltség táji központjait, fel

kell élesztenünk a magyarságnak azt a szellemét, amely nemcsak Pestről akarja áttekinteni a műveltséget, hanem vidéken is képes arra, hogy jó műveltséget tudjon nyújtani. Hiszen a magyar műveltség fejlődése éppen az volt, hogy vidéken éltek a magyar alkotók. Bessenyei egy kis szabolcsi faluból tudott eltekinteni egészen a francia encyklopédisták tevékenységére, Kazinczy Széphalomról látta az európai műveltség korszerű teljes képét, Csokonai Vitéz Mihály ugyancsak vidékről tekintette át az olasz, francia, német, angol irodalmat. A Kolozsvári Nemzeti Színház előbb létesült a pestinél. Jól tudjuk, hogy a vidéki magyar írók milyen magas alkotások igényeivel léphettek fel. Arra kell törekednünk, hogy a természetes pesti központ mellett kialakuljanak autonóm, önmagukat építő vidéki központjaink is, amelyek tájközpontokká szerveződnek — tartva a természetes összefüggést a fővárossal.

A sport kérdéseiről még egész röviden néhány szót. Döntő fontosságát, közösségi összefogó erejét, az egyéni teljesítmény kiemelkedését, a nemzeti egészség alakulására való befolyását fölösleges hangsúlyoznom. Előttünk áll az olympia éve! Mindent elkövetünk, hogy a magyar versenyzők jó eredményt mutathassanak fel. A sport terén is arra szeretnék törekedni, hogy a tömegek sportjait, az üzemi dolgozók számára való szórakoztató s egyben egészségvédő sportokat fejlesszük, s az iskolai sportoktatás is az egész ember, ne a túlzó egyéni verseny kifejlesztését tegye lehetővé csupán. Remélem, a közeljövőben a sportok számára az eddiginél jóval jelentősebb anyagi eszközök is állnak rendelkezésre, s így nemcsak a magyar-osztrák mérkőzés tragikus eseményei lesznek egyszersmindenkorra kikerülhetők, hanem az egész magyar sport új felvirágzása válik lehetővé.

Befejezésül hadd utaljak, mint történetünk legemlékezetesebb dátumára, a közelgő 1848-as centenáriumra.

A magyar történet legnagyobb dátuma: egyszerre nemzeti függetlenségi harc és társadalmi szabadságharc, forradalom. Művelődésünk eszményeit is ők rakták le, 1848 gondolkodói, sokszor egymással vitázva, mint ahogy mi is kemény vitákban alakítjuk ki gondolatainkat. Az alapelv azonos, Petőfi fejezi ki tökéletesen:

*Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán!*

*És addig? Addig nincs megnyugvás,
Addig folyvást küszködni kell...*

A XIX. század költői kapták ezt a figyelmeztetést, érvényes ez ma is, mireánk is: munkánk, feladatunk természete és éthosza is benne van. E szerint kívánunk dolgozni.

A MAI MAGYAR BELSŐ VÁNDORLÁS ÉS A NÉPRAJZI KUTATÁS

Tekintetes Társaság, Hölgyeim és Uraim!

Elnézést kell elsősoron is kérnem a Tekintetes Társaságtól, hogy látszatra nem követem az Akadémia tisztes hagyományait, amikor olyan témát választottam székfoglaló előadásomul,* amely a legidősebb mai tudományos feladataink egyikét kívánná vizsgálóra venni, olyan feladatot, amely ráadásul a legközvetlenebb érintkezést mutatja felszabadulásunk nagy dátumát követő politikai, társadalmi és gazdasági eseményekkel.

Úgy tetszik, mintha az akadémiai székfoglalókhoz csak a történetileg már leszűrt, s csak történeti, biztos távlatból szemlélhető események, filológiai, elméleti problémák illenének, ez biztosítja a kellő távlatot, az illendő higgadtságot és a kérdés eredményesen szakszerű elemzését. Attól tartok azonban, hogy ez csupán az utóbbi három-négy évtized felfogását tükrözheti vissza és a régi Akadémiai Értesítők éppúgy, mint a csupán irodalomnak szánt Kisfaludy Társaság Évkönyvei bizonyíthatják, hogy e társaságok nem kívántak elzárkózni az eleven élet forrásaitól, sőt az alapítók szándékait, nemzetpolitikai és művelődéspolitikai terveit éppen az a remény éltette és az a nemzeti érzelem hevítette, hogy e társaságok, s kiváltképp a mi Akadémiánk a nemzeti szellem, a nemzet gazdasági, társadalmi és művelődési erőinek gyarapodását szolgálja, hogy a nemzet legben-

* Akadémiai székfoglaló előadás 1947. április 14-én.

sőbb eszmei és politikai érdekei magas, elvi síkon mindig találkozzanak és egymást termékenyítsék meg.

Tudomány, irodalom, alkotóművészet, valamint a nemzet végső érdekei (azaz a politikai, gazdasági és társadalmi tényezők) egymástól nem szakadhatnak el, egymással nem kerülhetnek szembe ellenségesen, vagy ami majdnem olyan kártékony, nem helyezkedhetnek el közömbösen egymás mellett. Az a folyamat, amely odavezetett, hogy a tudománynak a nemzet, a társadalom mindennapi gondjához, elvi vívódásaihoz nincs semmi köze, érdektelen szemlélője csupán, megteremtette nálunk is és sokhelyütt másutt is — nem kis mértékben a porosz újhumanizmus hatására — az öncélú, önmagáért való tudomány eszményét, s ezzel a tudomány számára a társadalomban, a nemzetben egészen új helyzetet alakított ki. Megmondhatom azonban, hogy egyáltalában nem kedvező helyzetet.

Ez a felfogás hazánkban — mert a szovjet és amerikai és a legutóbbi évtizedben éppen az angol fejlődés, az angol tudományos tervekészítés gyakorlatában ezzel merőben ellentétes volt — mondom, ez a felfogás azt eredményezte, hogy a magyarság nagy általánosságban éppen úgy, mint a különböző magyar kormányzatok, politikai álláspontjuktól tökéletesen függetlenül, közömbösen és szinte lekicsinylően tekintettek a tudományra, s annak művelőire. A meglepő az, hogy nemcsak a különböző szellemi tudományok képviselőire tekintettek így — mert azt mi többé-kevésbé csak tudomásul vettük, hogy egy fonológiai módszertani tanulmány, egy klasszika-filológiai probléma, vagy egy fenomenológiai értekezés nem vívhatja ki az államhatalom közvetlen érdeklődését és nem siethetett e tudományok gyakorlati, sőt eszmei istápolására sem. Az azonban annál meglepőbb, hogy még a gyakorlati tudományok, mint a különböző mezőgazdasági, ipari tudományágak, a különböző természettudományi ágazatok sem részesül-

tek kellő megbecsülésben, olyannyira, hogy pld. döntően fontos tanszékeket nagytőkéseknek — önmaguk érdekeitől vezettetve — kellett létesíteniök egyetemeken. Művelődéspolitikánk — más példát említve — nem ragadta meg azokat a kínálkozó lehetőségeket sem tudományfejlesztésünk terén, amelyek a nemzetközi kapcsolatokból önként is adódhattak volna.

A magyar tudományosság elszigetelődése az eleven élettől, idegenné válása saját társadalmában azért kellett, hogy bekövetkezzék, mert tudomány és társadalom, tudomány és nemzet között nem volt eleven a kapcsolat, a tudomány öncélúságának dogmája megakadályozta ezt. Szükségtelen itt rámutatnunk arra — ezt jobb mindig a hatalom gyakorlói felé kiemelni, lévén ez az ő bűnük, tehát velük szemben kell ezt megvitatni — hogy az elmúlt rendszerek alapjukban szellem-, tehát tudományellenesek is voltak hazánkban, céljuk egy feudálkapitalista hatalmi rend megóvása, politikai védelme volt, nem pedig az a magasrendű gyakorlat, amely a nép minden eszmei és gyakorlati erőit egy cél: a nép felemelése érdekében fogja össze. Ez ugyanis a demokráciák politikai gyakorlata, nem várhatta tehát ezt az elmúlt uralmi rendszertől senki sem.

Mi most azonban a magyar tudományosság magatartásáról beszélünk és nem is kívánok politikai excursiókat tenni. Kíváncos lenne, ha a nemzet végső problémái, végső érdekei és a tudományos vizsgálódás, igazságkeresés, valóságfeltárás között meglenne a teremtető, eleven kapcsolat. Nem kell, hogy ez a tudomány célszerűségi, pusztán pragmatikus jellegét hangsúlyozza ki: a csupasz célszerűség sokszor éppen a nemzet magosabb érdekeit és a humánus magosabb érdekeit felejt el, holott tudjuk, hogy a tudós nem mezőgazda és nem iparos, vagy nem találmányoknak, elméleteknek az ügynöke. Ez így igaz. Az sem lehetséges azonban, hogy a tudomány, s annak legfőbb tekintélyi szerve, az Aka-

démia, részvétlenül tekintsen azokra a roppant erőfeszítésekre, amelyeket hazánk, a dolgozók az újjáépítésért kifejtének.

Ha a tudomány részvétlenül figyelné a dolgozók törekvéseit, ne csodálkozzék, ha viszont a nemzet is figyelmetlenül halad el a rombadőlt tudományos intézetek, kifosztott laboratóriumok, kiégett könyvtárak mellett azzal a szörnyű félreértéssel, mintha ezek az intézmények merőben felesleges játékszerei lennének az önző, s meddő értelemnek. A felszabadulás után két eszesztendő telt el. Mi szeretnők, ha a magyar tudomány e legfőbb helye ismét életre keltene azt a lángot, ami az alapító Széchenyi István, ami 1848 íróinak, tudósainak lelkében lobogott. Legyen a dolgozók és a szellem kiválasztottjainak legfőbb tervező műhelye az Akadémia, hol nincs „tudni nem érdemes” tudomány, hanem ahol minden tudomány a humánus, az egész ember épülését éppúgy szolgálja, mint az egyetemes magyarságot, a dolgozók érdekeit éppúgy, mint a legelvontabb probléma felvetését.

*

A téma, amelyről most beszélni kívánok, egyszerre tűnik a magyarság egyik legjelentősebb, legaktuálisabb problémájának, különösen, hogy éppen tegnap érkeztek meg a csehszlovák-magyar egyezmény keretében az első áttelepülő csoportok (az eddigi áttelepülteket menekülteket nem is említem). Ugyanakkor ez a téma nemcsak nemzetpolitikai, de nyomósan gazdasági kérdésünk is, a telepítésnek, az újabb magyar munkáskezeknek s ugyanakkor az újabb magyar állami terheknek a kérdése is, egyúttal azonban a magyar néprajztudománynak is jelentős gondja, merőben új feladata. Erről a kérdésről, a mai magyar belső migráció, belső vándorlás, új település, áttelepülés *néprajzi* kérdéseiről kívánok szólni.

Az Akadémia, mint nemzetünk annyi nagy kérdésében, persze, nem azzal siethet a kormányzás segítségére, ha maga is néhány politikai szólamot, bővösnek tetsző formulát hangoztat — ezt szeretném a bevezető után a félreértések elkerülésére leszögezni —, hanem azzal, ha a felvetődött problémákhoz megadja a különböző illetékes tudományok szektorából a maga higgadt és tárgyilagos válaszát. Magam a néprajz, a magyar etnikum jövődő alakulásának szempontjai szerint kívánok ezzel a nagy történelmi eseménnyel, a felszabadulás óta különböző okokon folyó migrációs jelenségekkel foglalkozni. Ezért bizonyára elengedik nálam a migrációs jelenségek előidéző okainak értékelését, mert ez nem a mi feladatunk, bármennyire is nyilvánvaló, hogy a földreform ténye szinte egyet jelent a magyar paraszti felszabadulással és demokráciánk megszilárdításával, tehát minden haladó gondolkodású magyarnak spontán öröme kell legyen, s hogy a szlovákiai események a legindokoltabb aggodalmat is kiválthatták népünkben, — mi nem ezekkel a politikai, érzelmi tényezőkkel kívánunk foglalkozni.

Nem kell előljáróban részletesebben ismertetnem a *belső vándorlás (migráció)* fogalmát. Előadásomban belső vándorlásón érteni szeretném azt a szórványos csoportokban, vagy nagyobb etnikai egységekben, vagy akár egész népcsoportokban történő áttelepülést hazánk területén az egyik állandóan lakott településhelyről egy másik, rendszerint távolibb településhelyre. A vándorlásnak, migrációnak vannak más típusai is. A migráció lehet időszakos, mint például nyári munkavállalások idején történni szokott, például a matyók dunántúli munkavállalásai során, lehet csak a család férfitagjaira vonatkozó, mint például a csongrádi kubikosok esetében, akik a világháborúk előtt hazánk területén kívül az egész Balkánon is vállaltak munkát, vagy csak kereskedelmi célú, mint például cserepeseinknek útjai, gondolok itt a hódmezővásárhelyi cserepesek eladó útjaira szintén egészen

a Balkánon végig terjedően, vagy a belső országos piacokon. Nem ilyen időszakos jelenségekkel, a migrációnak, vándorlásnak nem ezekkel a típusaival kívánunk most itt foglalkozni, hanem azok a formák érdekelnek, amikor az egyik állandó településhelyről egy másik állandó településhelyre költözik szórványcsoport, vagy nagyobb etnikai egység. *Tehát a vándorlásnak nem az egy állandó telephellyel rendelkező, vándorló munkát jelentő alakját, hanem a két egymást felváltó településhely cseréjében megmutatkozó migrációs jelenségeit fogjuk vizsgálóra venni.*

Meg kell állapítanunk, hogy a migrációs jelenségek vizsgálata — magának a honfoglalásnak a problematikájától kezdődően — magától értetődően foglalkoztatta történészeinket, nyelvészeinket. S a honfoglalást vizsgáló történészeink munkásságában — mutatis mutandis — a migrációs eseményeken épül a magyarság etnikai elrendeződése, a letelepülés utáni etnikai kép kialakulása és végleges elhelyezkedése éppúgy, mint nyelvészeinknek, Melichnek, Németh Gyulának, Kniezsának és másoknak munkáiban, vagy Fettichnek, László Gyulának archeo-etnológiai problémafelvetéseiben.¹ Azt is jól láthatni — elsősorban történészeink munkásságából —, hogy a migráció kérdése egyik jelentős része maradt kutatásaiknak a magyar történet további során is és itt nemcsak Szekfű Gyulának nagy összefoglalásaira gondolhatunk,² amelyekben a jobbágyi élet jelenségeinek ismertetése során, vagy a török hódoltságkori Alföld elsivatagosodásáról szólva fejtegeti a migráció jelenségeit, de emlékezhetünk Szabó Istvánnak a középkori hanyatló jobbágy-ságról szóló kitűnő értekezésére,³ amelyben a pusztuló jobbágyfalvak kérdését vizsgálva, egyszerre fedezi fel a nagy európai pestis hatását, s mellette a belső migráció, a városiasodás döntően fontos szociológiai jelenségeit is. A tanyakeletkezés elméletei⁴ (akár településmorfológiaiak, történeti-néprajziak, akár szociológiaiak legyenek is)

mind alkalmazni kívánták valami formában a migráció adta magyarázó elveket, mint lehetőségeket is, ha kihasználásuk eddig kellően még nem is történt meg. Fodor Ferenc a XVII. századi járság demográfiáját is lényegében migrációs jelenségekkel fűzi össze;⁵ s úgy hiszem, szükségtelen lenne itt felsorolnom azokat a monográfiákat, dolgozatokat, amelyek az ú. n. népiségtörténeti iskola nem egyszer német ihletésű szellemében készültek, még akkor is, ha vitáztak német tanulmányok eredményeivel: egyik alapvető kérdésük, megfigyelésük egyik középponti témája a migráció és a vele összekapcsolható jelenségsor volt.⁶

A „tájnépesedés“ fogalma — hogy Aldobolyi-Nagynak ezt a szavát említsem⁷ — s egyben az ezzel elkerülhetetlenül összefüggő migrációs jelenségek magától értetődően foglalkoztatták földrajzi kutatóinkat is. A migrációs jelenség, mint probléma, vagy mint magyarázó elv felmerült egy-egy nyelvészeti munkában az újabbkori jelenségek vizsgálata során is, virág-, növény-, állatnevek vizsgálata során,⁸ hogy csak egyetlen példát említsek az eddigiek mellé. A mezőgazdasági sajátos: ideiglenes munkanélküliség, a kivándorlás, az alkalmi munkakeresés vonatkozó kérdései a szórványos magyar szociológiai, vagy az egyszerű társadalomleíró munkákban is felvetették a migráció kérdésfeloldó elvét.⁹ Bármilyen meglepő, s a nagy néprajzi módszerek — akár a Bastian—Ratzel-vitára¹⁰ gondolunk, akár a kultúrmorfológiai iskola s Thurnwald vitáira,¹¹ vagy akár a finn folklorisztika földrajztörténeti módszereire,¹² ahol a vándorlás fogalma az egész módszer egyik heurisztikai principiuma — bármennyire is hasznosították a vándorlás fogalmából, típuscsoportjaiból adódó lehetőségeket, a magyar néprajz tudománya igazi terjedelmében és mélységében a lehetőségeket nem aknázza ki. Jobb, ha ezt itt egészen őszintén megmondjuk. Az ú. n. szellemi és az ú. n. tárgyi néprajz voltaképpen csupán a folklorisztikai mo-

tívum- s a tárgymorfológiai alakproblémákat látta, s az már ritkább esemény volt, ha néprajzunk egy-egy bonyolultabb funkció, ergológiai probléma összefüggéseit, távlatait vette volna fontolóra.¹³ Ez pedig csak a felülete — vonatkozik ez elsősorban a motívum-, tárgymorfológiai vizsgálatokra — ha úgy tetszik, az okozati része, egyik külső jelentkezési formája az etnikum jellegvizsgálatainak, ami minden néprajz végső kérdése kell, hogy legyen. Talán most, az adott migrációs problémák megoldásával néprajzunk pótolni tudja e téren mulasztásait.

A mai vándorlás által egész mélységükben felvethető etnikai problémák még a felszabadulás előtti években jelentkeztek. Azok után a nagy vándorlási hullámok után, amelyek más-más okoknál fogva a magyar századokon át mindegyre bekövetkeztek, s hatásuk a magyar etnikai kép állandó alakulásában, hullámzásában jelentkezett, 1940-ben adódott egy új és méreteiben — körülbelül 14—18.000 főről volt szó — jelentős vándorlási folyamat, a bukovinai székelység visszavándorlása Magyarországra.

Ez a kérdés, megvallom, már akkor is élénken foglalkoztatott. Még az áttelepülés tényleges megkezdése előtt memorandummal fordultam a Magyarságtudományi Intézethez, amelyben kértem, hogy az Intézet vezetősége a problémával foglalkozzék. 1940. november 14-én kelt előterjesztésemben a többi között a következőket írtam:

„A bukovinai csángók egyik legnagyobb közösségének plébánosa, Németh Kálmán arról értesített, hogy kormányelhatározásból valószínűleg több bukovinai csángó falu népét, körülbelül 20.000 embert egységes tömbökben a dunántúli nemzetiségi vidékre telepítik. Állítólag elvetették azt a gondolatot, hogy Erdélyben szórják szét 30—40 családonként őket...

Amennyiben ez igaz, a magyar néprajztudománynak részint alkalma lenne a csángókkal szembeni mulasztásait pótolni, részint eddig elképzelhetetlen kutatási lehe-

tőségek nyílnak számunkra a néprajz legérdekesebb területein.

Tisztelettel javaslom tehát a Magyarságtudományi Intézet Tek. Igazgatóságának, hogy komoly kutatókból szervezzen egy kutató bizottságot. E kutató csoportnak kettős feladata lenne: elsősorban a hazatelepített bukovinai csángóság népi műveltségállományát jelen helyzetben felgyűjteni, hogy ezzel még a változás, kiegyenlítődés etnikai folyamata előtt rögzítsük ezt az értékes művelődési formát. A másik feladat az lenne, hogy éppen a bekövetkezendő etnikai kiegyenlítődés, változás folyamatát figyelje és annak jelenségeit, esetleg törvényszerű formáit állandóan figyelemmel kísérje és örökítse meg. Azt hiszem, ez utóbbi munka a modern néprajzi kutatásnak (a nyelvészeti és egyéb vonatkozásokról most nem is szólok) igen fontos eredményekkel szolgálna.

Kérem a Tek. Igazgatóságot... stb.“

Kiderült, hogy a tervek valóra váltak, de végül is a bukovinai székelyeket — akikről közben megtudhattuk, hogy igen nemszívesen hallják a pejoratívnak érzett csángó megjelölést —, nem a Dunántúlra, mostani főtelepülési helyükre (mert ezt a nagybirtokos uradalomnak nem engedték!), hanem az akkoriban hazánkhoz csatolt délvidéki területekre telepítették falunkénti formában, a jugoszláv telepes faluk üresen maradt házaiba és földjeire. Ekkor a Magyarságtudományi Intézethez egy újabb jelentéssel fordultam, s már egy részletesebb előterjesztésben kértem a kérdés vizsgálóra vételét. A többi között a következőket írtam:

„1940. november 14-én javasoltam volt a Tek. Igazgatótanácsnak, hogy a hazatérő bukovinai magyarok népi műveltségének felkutatására küldjön ki egy bizottságot, s e bizottságnak legyen feladata e jelentős etnikai csoportnak (kb. 18.000 lélek) több éven keresztül való állandó, s módszeres megfigyelése, leírása. Ugyanis a bukovinai magyarság hazatelepítése egyedülálló alkal-

mat ad a magyar néprajz tudományának olyan megfigyelésekre, amelyekre eddig nem adódott, s ezután is aligha adódik mód. Nemcsak a bukovinai magyarság külön fejlődött népi műveltségét rögzítheti meg a kutatás, hanem éveken keresztül végzendő megfigyelésekkel olyan általánosabb etnológiai érdekű törvényszerűségeket is kutathatni, mint etnikai csoportok találkozása, hatásátvétel, kiegyenlítődés, hatásátsugárzás. Különösen alkalmas erre a kutatásra a Délvidék ama területe, ahová a bukovinaiakat telepítik; erre a tájakra néprajzi, etnikai mozaikszerűsége miatt valóban illik néhai Csaplovics János kifejezése: 'Ungern ist Europa in kleinen'.

Tudomásom szerint a T. Igazgatótanács annakidején javaslatomat jóváhagyóan fogadta. Azóta megtörtént a a bukovinai magyarság lassú hazatelepítése: a folyamat egy-két héten belül végéhez is ér. Két-háromszáz főnyi csoportokban érkeznek a bukovinai magyarok, Szegedről osztják szét őket Délvidékre. Minden csángó falu megtartja lakosságát, nevét, egyedül Andrásfalvát osztják két részre, katolikus és református Andrásfalvára. Így a körülmények következtében organikus szemponatok érvényesültek és nem szórták szét húsz-húsz családokként őket, mint eleinte tervezték. Ez a vizsgálatot csak megkönnyíti s egyben a fentebb jelzett etnikai folyamat is természetesebben megy végbe. Így hát már az idén nyáron és ősszel is meg kellene indulnia a kutatásnak, hogy a bukovinaiak műveltségállományát még lehető sértetlenül és a beilleszkedés előtti állapotban felvételezzük.

Ennek a munkának elvégzésére a következőket javaslom: a kutatócsoport tagjai (nyelvészek, néprajzosok, zenefolkloristák és egy antropológus, szociológus) egy-egyes megbeszélés és módszer szerint egyenként is kutathatnának, akár többen együtt is és egy-egy kutatási idő után eredményeiket összevetnék, s esetleg további módszери változtatásokat is javasolnának. A kutatási időkör

hat, esetleg nyolc év lenne: ennek az időnek a folyamán már valamennyi területen (kivéve az embertanít) megfigyelhetők lennének a kutatandó jelenségek, bár természetesen ez az elhatárolás nem kíván dogmatikus lenni. A gyűjtött anyag valójában a gyűjtés befejeztével készülő nagy és részletező monográfia részére szolgálna, amely egy etnikai csoport áthelyeződésének összes etnológiai kérdéseit tárgyalná. Azonban az anyag egyrésze, például nyelvészeti leírások, zenei, népköltési anyag előbb is publikálható lenne az intézet kiadványai között...

Az első kutatóév előtt a költségvetést is csupán hozzávetőleg határozhatjuk meg... 1941. május 20."

Ebben a beadványomban még egyéb, gyűjtéstechnikai és költségvetési problémákat is ismertettem.

Közben a bukovinai székelység hazatelepülésének egész kis irodalma támadt,¹⁴ de a kutatók nem az előbbieken egészen röviden felvetett kérdések organikus és módszeresen megszervezett formáját választották, inkább a bukovinai székelység történetével, a település különböző technikai, leíró mozzanataival, s néhány felületesebben megragadott, valósággal publicisztikai jelenség felvázolásával elégedtek meg. Ez természetesen távolról sem volt az, amire a tervezetem alapján a Magyarisztudományi Intézet igazgatósága gondolhatott volna, csupán ismert történeti, demográfiai, statisztikai és a település technikai részleteit feltáró cikkek voltak. Sajnos, anyagiak híján a Magyarisztudományi Intézet minden jószándéka ellenére a tervezet nem valósulhatott meg és a magam néhányhetes kutatóútján kívül intenzív munka a visszatelepült bukovinai székelyek között nem folyt. Pedig, hogy néprajzilag, történetileg, s nyelvészetileg minő értékes anyag várna ránk, azt éppen ez a rövid néhányhetes tartózkodás bizonyíthatta számomra: egy nagy kötetre való, eddig még publikálatlan anyaggal.

A kérdés fontossága azóta a bekövetkezett történeti események révén csak nőtt. Erre egészen röviden már

rámutattam a Néprajzi Társaság 1946. áprilisi közgyűlésén.¹⁵ Úgy tetszik azonban nekem, hogy a probléma súlya, jelentősége egyáltalában nem érzéklődött sem a szűkebb néprajzos kutatások területén, sem pedig a rokon kutatási ágakban, mint a demográfia, antropológia, társadalomvizsgálat, tájnyelvkutatás stb. területein. Sovány vígasz az, hogy anyagi lehetőségeink gyérek voltak, hiszen még a kérdés elvi és módszertani problémái sem mutatkoztak meg komolyabb, következetesen végiggondolt formában. Hálás lennék, ha ez a mai előadásom alkalmas lenne arra, hogy a kérdés adódó vitapontjait a különböző érdekelt tudománysszakok szemügyre vegyék, s egyben mihamarabb indulna meg maga a pozitív, tényleges kutató, feldolgozó, értelmező és értékelő munka.

Persze, mint említettem, már nemcsak a honjukat alig meglelt, s újra vándorolni kelt, s most dunántúli sváb falvakban megült bukovinai székelység kérdéseiről eshetik szó. Régóta nem mozgatta meg a magyarság sokszor évezredek óta, a *ius primae occupationis* megszállta földeken élő etnikai csoportjait úgy a történelem, mint Hitler véres és kegyetlen háborúja, a háborút követő történeti események, földreform, békeszerződés — mind-mind az előttünk, részvételünkkel sorra lejátszódott események. Joggal azt érezhetjük, hogy Viski Károlynak vázlatosságában is kitűnő, teljességet adó tanulmányát („*Etnikai csoportok és vidékek*”), amely éppen Akadémiánk kiadásában, 1938-ban jelent meg, a következő évek kutatásai, feldolgozásai után újra kell majd megírni, annyira megváltozik a magyarság etnikai képe, ez etnikai kép belső, szerkezeti elrendeződése, még a megmaradt, helyükön állandóan tovább élő etnikai csoportok alapszínei is jelentősen módosulni fognak.

Melyek azok a kívülről megindult, vagy belülről kezdeményezett események, amelyeket a mai magyar belső vándorlással kapcsolatban érdemes megfigyelni? (Az or-

szághatárokon kívül lejátszódó, pl. a háromszéki szé-
kelységnek elsősorban, de más székelő csoportoknak
erdélyrészi és romániai migrációja ebben az összefü-
gésben nem foglalkoztat bennünket, bármennyire mélyen
is érint.) Ismétlem, a mai belső magyar vándorlással
kapcsolatban számunkra milyen típusok érdeemesek meg-
figyelésre? A következő vándorlási (egyben etnikai)
típusokat sorolhatjuk föl:

a) a bukovinai székelőknek 1940—41 óta történt
kettős települése, illetve vándorlása. Ez a két település,
illetőleg vándorlás előzményeiben, megszerveződésében,
illetve szervezetlen „futás” jellegében emlékeztető a
bukovinaiak egy jelentős részének állandó készenlétére,
a „nagy futásra”, hontalansági, gyökértelenségi érzé-
sükre. Számomra megrendítő volt kutatásom során az
az állandó magatartásuk, hogy nem is egy család minden
mozgatható holmiját állandóan összecsomagolva, készen-
létben tartotta, hogy készüljenek a „nagy futásra”. Szá-
mukra a megtelepülés ténye, formái, mai helyzetük ér-
zelmi atmoszférája, a magyar élethez való kapcsolódá-
suk, etnikai alakulásuk fázisai merőben mások, mint a
következő csoportoké.

b) A felvidéki, elsősorban csallóközi magyarság — ben-
nünket persze a paraszti rész érdekel néprajzi vonatko-
zásaiban elsősorban — eddig több hullámban történt át-
települése. Eddig erről a kérdésről a magyar Külügyi
Társaság által kiadott, s inkább tájékoztató, publicisztikai
értékű füzetek kívül („A szlovákiai magyarok deportálása”
címmel), ami szintén a határainkon túl tör-
ténő migrációról, a szudéta- és egyéb migrációról
szól, nem pedig a visszatelepültekről, nem jelent meg
semmiféle komolyan vehető írás a napilapok különböző
értékű tudósításain kívül. A felvidéki, szórányszerűen
beékelte ősi magyar falvainak, gondolok itt a nyitrai ma-
gyarság falaira, valamint a határ mentén, egységes
tömbben élt és felbolygatott magyarság áttelepülésének

különböző hullámai mind-mind más és más természetű feladatok elé állítanak bennünket. Hiszen itt magánsan menekülő családok, sőt egyének is akadnak, egymást hazánkban és hazánkon kívül kereső családtagok, a most szervezeten megindult áttelepítés pedig a lehetőségekhez képest egységes tömbökben, rajokban telepít, a szűkösen megszabott települési adottságokhoz mérten. Mindez már eleve mutatja, hogy itt mereven uniformizált módszerekről aligha lehetne szó.

c) A harmadik csoportba illenek a jugoszláv-magyar külön egyezményben szabályozott, de eddig még lebonyolításra nem került jugoszláviai magyar népcsoportnak áttelepülésével adódó problémák. Bár már eddig is néhány ezer magyarnak hazánkba való betelepülése megtörtént, ez a folyamat, ha egyáltalán sor kerül rá, már egységesen és reméljük jó békével megoldott formában kerül lebonyolításra. Itt említem meg, hogy így kerülhet sor a magyarságból már régóta elszakadt magyar szórványoknak (a Szerémségre gondolok) vissza-településére is.

d) Külön vizsgálati csoport az a kisebb arányú és főként tagozódásában inkább polgári köztisztviselői, mint paraszti visszavándorlás, áramlás, ami Romániából, Erdélyből indult ki. Ez a folyamat egyes szórványos jelenségektől, újra föl-fölbukkanó jelenségektől eltekintve, megszűnni látszik, de kutatásainkból ki nem hagyható.

e) A következő vizsgálati csoport a földbirtokreform következtében beállott új helyzetet, vándorlási eseményeket kell, hogy vizsgálóra vegye. Az újbirtokosok javarésze már elfoglalta helyét, de a rátelepítés folyamata még nem fejeződött be.

f) Végül a belső vándorlással kapcsolatban, a belső magyar vándorlás számára adott lehetőségei miatt, valamint az egész magyar nemzetiségi, etnikai kép átrendeződésével kapcsolatban meg kell említeni a Magyarországról kitelepülőket, vagy kitelepültek kérdését is.

Ebben a vonatkozásban a zsidóságot ért tragikus és megrendítő események kevésbé kerülnek előtérbe, bár a falusi zsidóságot és a földbirtokos zsidóságot is számarányában mély veszteség érte, ez a probléma azonban nem elsősorban paraszti változásokat előidéző esemény, aminthogy nem az a cionizmus előidézte legális és illegális kivándorlási folyamat sem. Jelentősebb esemény már a szlovákoknak Csehszlovákiába való kivándorlása, mert egységes és elsősorban a legszegényebb ipari és paraszti rétegeiket érinti a magyarországi szlovákság fő települési helyein, a békési és szabolcsi telephelyeken. E visszavándorlás számbeli mértékéről még nincsenek hiteles adataink, hiszen visszamaradás, sőt visszavándorlás is történt már, de tagadhatatlan, hogy a megürült helyekre megkezdődik a magyar áramlás, hiszen akad község, mint Pitvaros, amely szinte egészében kivándorolni kész — helyére magyar falu alakul majd. Még kevésbé ismeretes a magyarországi esetleges jugoszláv elvándorlás mértéke a lakosságcsere-egyezmény megvalósulása esetén. (Gondoljunk itt például a déldunántúli sokácságra.) Lényegesen nagyobb jelentősége van a potsdami egyezményben meghatározott németység kitelepítésének, mert ennek — időleges megakadása ellenére is — mértékét már ismerjük. Az összetelepítés pedig ismét — a legújabb rendelkezések szerint — egy újabb változatát, ha ideigleneset is, teremti meg a belső migrációnak.

Rövidre fogva ezek az adottságai, keretei, ha úgy tesszük típusai a mai magyar belső vándorlásnak. Már ebből a rövid vázlatból is kitetszhetik, hogy milyen mélyreható változásokat idézett elő és fog még előidézni a belső vándorlásnak ez a folyamata a magyar etnikum szerkezeti összefüggésrendjében, milyen változásokat teremt népi műveltségünkben, mennyire siettet, illetve akadályoz meg átalakulásokat, hagyományváltozásokat. Ugyanakkor rámutathat arra is, hogy a magyarsággal foglalkozó tudományoknak milyen beláthatatlan, szinte

valósággal végtelen tennivalókat nyújt ez a kikerülhetetlen helyzet. Holott eddig még semmi számszerű, arányeltolódásokat számszerűen kifejező adatra nem mutattam rá a pusztá típusok felsorolásakor.

A helyzet persze az, hogy e kérdésekkel részletesen még nem is foglalkoztak, pedig a magyar tudomány ennek a kérdésnek a kivizsgálására nem is egy intézménnyel rendelkeznék, mint például a Magyarságtudományi Intézet, a Teleki Intézet két működő és egy nem működő osztálya, a Néprajzi Múzeum, különféle néprajzi intézetek stb. Ezért a feladatok méreteiről s még előbb az adódó változások belátható méreteiről aligha lehet világos képünk. Így eddig csak a hozzávetőleges számszerűségeit ismerjük a csehszlovákiai-magyarországi lakosságcsere-egyezménynek, de nem tudjuk, hogy melyik etnikai csoport milyen mértékben oszródik el az országban a földreform, a sváb, a szlovák kitelepítés adta szétszórt helyekre, mennyi lesz az egészében megülhető falu, mennyi csupán egy-egy falu része, milyen lesz a szóródása, esetleg családonként, néhány-családonként való, nagy területű szóródása egy-egy etnikai visszatelepülő csoportnak. Itt már mindjárt a felvételező munka egyikére kell rámutatnunk: e nélkül a pontos statisztikai-kataszteri felvételezés nélkül egész munkánk eleve megakadna, itt kell kezdenünk, ennek tényeiből kell munkánk módszerét is részleteiben meghatároznunk.

Csupán a kérdések világosabb látása és a számszerűségek, méretek megfelelő értékelése végett hadd mutassunk rá egy-két részletre. A nagybirtokokra való telepítés adataiból néhányat mutatok be itt. Ugyanis az Országos Földbirtokrendezési Tanács¹⁰ a földbirtokreform során hét jellegzetesen nagybirtokos vármegyénkben más agrárproletár megyékből rátelepítéssel új telepés községeket létesített. Ezekre vonatkozóan

néhány összefoglaló adatot ismertetek egy 1947. februári jelentésből.

A Földbirtokrendező Tanácsnak ez a jelentése beszámol a tervszerű telepítési tevékenységről, mondván, hogy az igénybevett nagybirtokok egy részét külön telepítési célokra jelölték ki. Hét vármegyében biztosítottak területet, a legtöbb a jellegzetesen nagybirtokos vármegyében, Fejér megyében adódott. Ezidőszerint összesen 16 önálló telepes község létesült, amely községek túlnyomórésze teljes egészében betelepült, egy kisebb hányad telepítése még folyamatban van. Csoportos telep létesült összesen hét anyaközség mellett. A betelepített nagybirtokokon ezideig 6337 telepes család jutott telephelyhez, 330 család telepítése van folyamatban.

Magának a földbirtokreformnak méreteire érdemes itt egy 1945. decemberi jelentés végadatait legalább futólag áttekinteni, hogy a méretekről helyes képünk lehessen. Az összes igénybevett (elkobzott és megváltott) földbirtokok száma a Dunántúlon 37.824 földbirtok volt, összesen 2,182.884 katasztrális holdon. Az Alföldön 25.062 földbirtok, 1,837.025 katasztrális holdon, Északon pedig 6509 birtok, 742.700 katasztrális holdon, azaz összesen: 69.395 *birtok* 4,762.609 *katasztrális holdon*. Ebből a rövid adatból is láthatók hatalmas méretei a földbirtokreform következtében adódó vándorlási lehetőségeknek. Hogy csak egyetlen egy tetszőlegesen kiragadott adatot említsek, a borsodmegyei földosztásokkal kapcsolatban a Borsodmegyei Földhivatal 1947 februárjában a következő jelentést adta ki: Összesen 142.284 katasztrális hold földet vettek igénybe ebben a megyében, különböző erdő, legelő és mezőgazdasági ingatlanokból. 3000 holdat a házhelyekre szántak. Külön minta-kísérleti és tangazdaságok céljára 900 holdat hasítottak ki, a visszatérő hadifoglyoknak is fenntartottak mintegy 2000 holdat. A többi kereken 80.000 ka-

tasztrális holdat kiosztották a volt gazdasági cselédek, nincstelen földmunkások, időszaki ipari munkások között. 26.000 földigénylő és 15.000 házhelyigénylő volt, ezek közül 20.000 föld- és 12.000 házhelyigénylőt találtak ebben a megyében igényjogosultnak. A mezőgazdasági ingatlan átlag nagysága négy katasztrális hold, a házhelyeké 400 négyszögöl. Ezek a részletek képet adnak — egy kis szelet világában — a földbirtokreformból adódó hatalmas migrációs lehetőségekről és méretekről.

A potsdami határozatot követő, de egy idő óta szünetelő sváb kitelepítés egy 1947. évi összefoglaló jelentés (természetesen mindezek az adatok ezideig nyilvánosságra nem kerültek, nem publikáltattak) a következő igen tanulságos összefoglalást nyújthatja számunkra, amelyet érdemes részletesebben ismertetni:

A magyarországi németiség (a német anyanyelvű magyar állampolgárok) földbirtokainak száma Magyarország területén 124.727 volt s a földbirtokok együttes kiterjedése meghaladta a 600.000 katasztrális holdat. Ebből megváltatott a kitelepítésre kerülő családoktól 90.000 katasztrális hold, a Volksbund tagoktól elkoboztatott 204.000 katasztrális hold, hazaárulás és népellenes bűnösség címén pedig mintegy 56.000 katasztrális hold ingatlan. Összesen körülbelül 350.000 katasztrális hold ingatlan, a hozzátartozó lakóházakkal, gazdasági és melléképületekkel együtt, vehető igénybe a telepítésre vonatkozó jogszabályok értelmében. Hazánk területén az 1941-es népszámlálás adatai szerint 654 olyan község, illetve város van, ahol a magukat német anyanyelvűeknek valló lakosok száma a község, város összes lakosságának 5%-át (legalább 25 főt) eléri, illetve meghaladja. Ebből a számadatból, amely ebben a jelentésben elég pontatlanul adatott meg, kiderül, hogy több száz a telepítésre igénybevehető, vagy összetelepítésre alkalmas városoknak és községeknek a száma.

Eleinte a telepítés munkáját a népgondozó hivatal végezte és ez a hivatal működésének eredményeképpen 1946 májusáig 5898 magyar család települt e birtokokra s e családok összes lélekszáma 29.496 volt. Ezenkívül 2875 család, lélekszámra: 16.985 bukovinai székely is telepedett le ezekre a birtokokra. A törvény aztán az Országos Földbirtokrendező Tanács hatáskörébe utalta ezt a munkát és a tanács munkája során eddig 41.953 magyar lélek települt meg ezeken a volt sváb birtokokon. Hozzászámítandó ezekhez az adatokhoz még az egyes megyéken belüli telepítések eredménye is és így az előzetes adatgyűjtés szerint 8420 család települt meg összesen 30.516 lélekkel. Az adatok összesítéséből kiderül, hogy eddig 26.722 család, összesen 118.950 személy települt meg, ami igen nagy számot jelent már eddig is. A kitelepítések és betelepítések legnagyobb hányada Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Sopron, Tolna, Győr, Moson, Fejér, Bács-Bodrog és Baranya vármegyékre esett, és a helyükre kerülők közül első helyen állnak Heves, Borsod, Zala, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Szabolcs és Bihar vármegyék áttelepült magyarjai, valamint a bukovinai székelység és a Szlovákiából és Jugoszláviából áttelepült magyar családok. Megjegyzi a jelentés, hogy természetesen a telepítés során elsősorban parasztcsaládok telepítéséről volt szó.

Ha az időm engedné, elemezném azokat az adatokat is, amelyek az egyes vármegyékre jutnak, úgy érzem azonban, hogy ez az összefoglalás is éppen eléggé megmutatta számunkra a német nemzetiségűnek vallott, valamint volksbundista elemek kitelepítésével nyert telephelyek és a helyükre özönlő magyarság megűlésével kapcsolatos kérdéseket, úgyhogy ezeket az elemzéseket, amelyeket — bevallom — ismertetni kívántam székfoglaló előadásomban, itt most nem részletezem.

Hogy a visszatelepülés eddigi hullámaiban milyen változatok, milyen szóródási lehetőségek adódtak, erre is hadd említsek meg néhány példát: így Csehszlovákiából körülbelül egyidőben átkerült különböző, számszerűleg meg nem állapítható községből, 156 család. Ez a 156 család tíz megye harmincnyolc községében telepedett szét. Volt igen nagy számmal község, ahová csak 1—2—4—7 család települt, a 10—15 családos település már ritkább. Ez az egyik jellemző típus. Jugoszláviából áttelepült 804 család, szintén különböző községekből, letelepedett 12 megyénk 44 községében. Itt már az egy-egy családos települések mellett például Vaskúton 174, Egyházaskozáron 110, másutt 88, 54, 24 családos települések is vannak, ahol az egy etnikai csoport megmaradásának lehetősége nagyobb. Romániából áttelepült 210 család 14 megyében 27 községben kapott szállást. Itt is a kistagú települési forma adódott. Megemlíthető, hogy ez a három irányból való település igen sokszor azonos — mert sváb kitelepülés adta lehetőségen épült fel — községekben találkozott azután (pl. Vaskúton). Csak összehasonlításképpen két magyar belső migrációs adat a már ismertekhez: Bihar megyéből egy alkalommal 24 család Bács-Bodrog, 20 család pedig Pest megyébe került, Borsod megyéből pedig különböző csoportokban 394 család Tolna, Győr, Pest vármegye hét községébe került; ezek a borsodiak eredetileg 10 községben laktak.

Mindezekből az adatokból kibontakoznak előttünk a mai magyar belső vándorlás méretei, az adott nagy keretek és legalább is érzékelni lehet a kereteken belül még az egyéni szóródás adódó mértékét is. Mindez elsősorban két tényre, illetőleg szükségszerűségekre mutathat rá. Elsősorban arra, hogy munkánk minden módszertani részletét ki sem dolgozhatjuk addig, amíg a belső vándorlás főntebb vázolt típusainak területi és statisztikai hivatalos adatai nem állnak rendelkezésünkre. Ezeket

az adatokat központilag kell a már amúgyis ezzel foglalkozó Országos Földrendező Tanácstól, Belügyminisztériumtól, Népgondozó Hivataltól, Áttelepítési Kormánybiztosságtól beszerezni, egy erre a célra alkalmas intézmény által kiértékelteni. A módszer minden részlete csak ezután lenne megállapítható. A módszeren természetesen a néprajzi gyűjtésnek erre a kérdésre vonatkozó módszerét értem. Azt tehát, milyen községekben, milyen áttelepült etnikai csoportoknál kell kezdeni a kutatást, hol, mennyi ideig, hány éven át ismétlődően, milyen rokon tudományokkal összekapcsolva kell végezni a kutatást, hol lehetséges egyes családok kapcsolatait vizsgálni — hiszen tudjuk, a modern etnográfia a családvizsgálattal is foglalkozik már —, hová kell nagyobb kutatócsoportot, hová magános gyűjtőt küldeni, milyen kérdések oldhatók meg kérdőíves módszerrel, milyen kérdőíveket készítsünk, hol lehet a helyi múzeumokat, népi kollégiumokat bevonni a kutató munkába, a különböző összegyűjtött anyag központi kiértékelése mint történjék stb., stb.

Már az itt emlegetett módszerei, illetőleg pusztán gyűjtéstechnikai problémák rávilágítanak a következő elvi állásfoglalásra. Premisszának előbb annyit: ezt a munkát feltétlenül el kell végezni, hacsak nem vagyunk végtelenül közömbösek saját népünk, etnikai struktúránk, paraszti műveltségünk alakulása iránt. Márpedig meg vagyok győződve arról, hogy ennek az érzéketlenségnek nem szabad megmutatkoznia, nem szabad megmutatkoznia elsősorban a magyar művelődéspolitikai, a magyar öneszmélés területein. Ha pedig ez így van, márpedig így kell lennie, akkor tudnunk kell, hogy ezt a roppant néprajzi feladatot egy magános gyűjtő, sőt egy-egy magános intézet, intézmény nem oldhatja meg. Központilag megszervezett, szakemberek által irányított intézmények mellett még valósággal a társadalmat is

megmozgató intézkedésekre lesz szükségünk, hogy a társadalomból ezt a munkát értő, támogatni kész külső munkatársak, műkedvelők, levelezők, gyűjtők serege is mellénk álljon. Eddig a magyar néprajzi gyűjtők magános gyűjtéssel kísérletező, sokszor a dilettantizmusból a szakmába lassan beletanuló kutatók voltak. Életművük éppen ezért a ritka boldog kivételektől eltekintve, mindig is torzó maradt. Ezért oly sok az ismétlés, újramezítés, egyhelyben topogás a mi tudományunkban. Pedig ha nem akarunk nyomban az angol gyarmati gyűjtés módszerességétől, a szovjet kutatócsoportok példás eredményességétől tanulni, elegendő lenne, ha e téren a finn és észti: tudósokat és társadalmat egyaránt megszervező gyűjtő módszerekre, kutatásokra gondolunk. Nem véletlen, hogy Oskar Loorits 70.000 észti népmese összegyűjtéséről számolhat be,¹⁷ amikor a magyar népmese-kutatás aligha tud egy-kétezer népmesét felmutatni, hogy a finn tájszó-, népköltészeti gyűjtés oly roppant eredményekkel dicsekedhetik, míg nálunk Vikár Béla egyéni gyűjtését kiadatlanul is már a kallódás, pusztulás veszélye fenyegeti, Bartók és Kodály roppant életműve még máig is nagyjából kiadatlan és feldolgozatlan, hogy Kriza, Kálmány kiadatlan s kallódó hagyatékáról, régi és új gyűjtőink porosodó, eltűnő kéziratairól ne is tegyünk említést. De ennek a problémának a vizsgálása során, ami nem egy-egy kedvelt, kiragadott téma, valami ballada-, mesegyűjtés, szöttesvizsgálat, szentivánitűz szokáselemzése, babonaszótár készítése akar lenni, hanem valósággal a magyar nép mai, új elhelyezkedése a történet megadta kemény keretek között, a magyar nép elhelyezkedése a századok óta sóvárgott s most végre birtokba vett úri földeken — azaz maga az új magyar történelem, a magyar etnikum merőben új fejezete, jellegének egy új, az eddigi döntő változásokkal legalább egyenértékű, ha nem fontosabb alakulása. A magyar etnikum jellegváltozása az a leglényegesebb,

legmélyebb probléma, a végső kérdés, ami néprajzost érdekelhet s amire e vándorlási problémák kapcsán feleletet is remélhet.

Ez a munka csak központi szervezéssel végezhető el. Meg vagyok győződve róla, helyes, hogy ezt a kérdést éppen Akadémiánk vesse fel: legyen ezen a téren is az Akadémia a kezdeményező, a központi irányító, a részletek megoldását vállaló intézményeket összefogó szerv. Minden tudományos területen az lenne a mi Akadémiánk legbensőbb funkciója, hogy középponti, szervező és irányító erő legyen a tudományos kutatásban, egyetemek, tudományos intézmények, szakoktatási alakulatok, irodalmi és más társaságok fölött. Ezzel nemcsak a minisztérium munkájában segítene, de mai modern formában a legméltóbban folytatná azt a hagyományt, amelyért Széchenyi életrehívta. Ha a mai angol tudományos, központilag szervezett tervekre, *plan*-okra, a Szovjet Akadémia ugyanilyen s kitűnően bevált funkciójára, valamint a legkülönbözőbb szovjet természettudományi, társadalmi, történeti és egyéb tudományok területén folyó szervezett csoportok céltudatos munkájára gondolunk, megérthetjük, hogy a mi Akadémiánk a legnemesebb magyar hagyományt kapcsolhatná össze a haladás élén járó tudományszervezéssel. Kíváncsún tartanám, ha ez a gondolat megfontolásra találna.

De ezektől az általános megjegyzésektől függetlenül is ezt az ismertetett néprajzi és egyben nemzeti, valósággal úgy mondhatjuk: magyarságtudományi munkát csak központilag szervezett kutatócsoportok végezhetik el. Örülnék, ha 1848 méltó megünneplésének tudományos feladatai közé ez a megszervezendő néprajzi kutatás is odakapcsolódna. A magyar néprajz ugyan az 1948 évre már vállalt három igen jelentős feladatot: 48 ma is élő hagyományainak és multbeli emlékeinek összegyűjtését, a Mátyás királyra vonatkozó dunatáji népköltészeti, népmesei anyagnak összegyűjtését és publi-

kálását — hogy Kelet- és Közép-Európa népei lássák ezt a magyar mesei hőssé lett közös hőüket — és a vidéki múzeumok újra való szervezését. Ha azonban a magyar néprajz ezeket a feladatokat már vállalta is, úgy érzem, vállalnia kell ezt a feladatot is: az Akadémia és az érdeklődő segíteni kész magyar tudományos intézmények, társadalmi egyesületek, népi kollégiumok, magánosok megszervezésével ennek a felderítő munkának a megkezdését is. Ez a munka amúgy sem egy évig tartó, ötletszerű feladatvállalás lehet. Ha a felvetődő problémákra a helyes választ akarjuk, több évnek állandóan ismétlődő más és más módszerei eszközöket igénybevevő, gyűjtő-kutatószolgálatra lesz szükségünk, amint az imént már a gyűjtéstechnika egyes kérdéseit érintve el is soroltam. Természetesen a vándorlás méreteinek települési, szóródási irányainak előzetes feldolgozása nyomán alakul majd ki módszerünk, de bizonyos, hogy központilag szervezett csoportok többéves munkájára lesz szükségünk. Ennek a feltételeit, ha illendő ezt egyáltalán itt megemlítenem, igyekezni fogom majd biztosítani, ha szabad úgy mondanom, függetlenül a miniszterváltások szokásos esendőségeitől.

*

Ha befejező részként szemügyre vesszük egy előadáshoz illő vázlatossággal a belső vándorlás által kínált problémákat, nyomban szembetűnik, hogy miért kell oly sokszorosan utalni a központilag szervezett, állandósult gyűjtőmunkára. Milyen problémákról esik itt szó? A gyűjtőmunka során — néprajzosok, nyelvészek, szociológusok, antropológusok — ha egy-egy részfeladatot kívánnak is megoldani, akár a szókészlet, a hanglegjtés vizsgálatával, mesék, hiedelmek, népzenei anyag gyűjtésével, gazdálkodási formák, ergológiai folyamatok, tárgymorfológiai összefüggések leírásával s annyi más részletfeladattal foglalkoznak is, többről kell itt szólnak

lennie, mint a katalógusszerűen összeállított néprajzi, magyarságtudományi adatok összegezéséről. Más, mélyebb, a néprajz valódi alapkérdéseiről esik itt szó. Mit jelent ez a belső vándorlási folyamat parasztságunk életében? Jelenti elsősorban gazdasági-társadalmi helyzetének, egyben tehát tudatvilágának is gyökeres megváltozását, ami elsősorban a földreform tényének köszönhető, jelenti a feudális társadalomszerkezetből való kilépését, de ugyanakkor megmaradását a falu sokszor felemásul modernizálódott, másutt patriarchálisan konzervatív szerkezetében, hagyományvilágában való továbbélését, jelenti a földműves és egyéb gazdálkodási formák átalakulásának napjainkban bekövetkező kényszerű szükségét, ami az elkövetkezendő néhány évben magát az életformát is átalakítja. A vándorlástól függetlenül is idekapcsolódik a demokrácia iskolareformja: az általános iskola módszerének következtében szintén a fiatal paraszti nemzedékek társadalmi mozgásirányának, tudattartalmának módszeres megváltozása, átalakulása. Tehát magának a paraszti létnek az alapföltétele — maga a földművelő munka — megmarad és mégis gyökeres változásokon esik át.

Ez az alapvető, szerkezeti és funkcionális vonásait egészében befolyásoló társadalmi, gazdasági és művelődési változás esik egybe a mai vándorlási eseményekkel, ami természetesen nem egyszerűsíti, hanem csak bonyolultabbá teszi feladatainkat. A vándorlás azonban ezektől a változásjelenségektől függetlenül is merőben új helyzetet teremt azoknak a paraszti csoportoknak a számára, amelyek kisebb-nagyobb egységekben áttelepülnek állandó lakóhelyükről egy újabb állandó lakóhelyre, új közösségi rendbe s ugyanilyen új helyzet ez azoknak, akik közé ezek a telepések kerülnek, akár egyazon faluról van szó, akár egymáshoz közeleső falvainkat éri, köti össze ez a migráció; s más-más hatásokban megmutatkoznak ezek a jelenségek még egyes családok át-

települése kapcsán is. A magyar néprajz számára valósággal — ha nem lenne profán ez a szó — kísérleti laboratórium adatott alapvető etnológiai, leíró néprajzi problémák megfigyelésére, szinte „titokzatosnak“ tűnő, észrevétlen folyamatok állandóan ellenőrizhető regisztrálására. Tehát végzetesen elhibázott felfogás lenne, ha csupán arra törekednénk, hogy a palócság fellazulásának demográfiai leírását, a bukovinai székelység széttelepülésének, a szabolcsi, szatmári, zempléni, hajdúsági agrárproletárság dunántúli szétszóródásának csak földrajz-etnikai lerögzítését vállaljuk; ez is csak fölületi, leíró rész, szinte egy regisztráló államhivatal, egy belügyi íróasztal is elláthatja. Mi az egyes etnikai csoportok vándorlásain s újra való megtelepedésén át, magának az etnikumnak legbensőbb, „viselkedését“ új szerkezetben való elhelyeződését, funkciórendjének új kialakítását, vagy hagyományos formáinak időszerűtlenül makacs védelmét, revivalszerű újraéledését figyelhetjük meg. Szóval e vizsgálatok során az adatok, tények, leírások, megfigyelések tömegén keresztül, ha arra való gárda kutatja, az a kérdéscsomó nyerhet feleletet: mi az etnikum, mint él, alakul, újul meg, teremt spontán módon, veti le önmaga régi formáit, vagy éleszt fel revivalszerűen hagyományokat maga a nép. Mindez pedig a néprajz legvégső kérdései közül való, oly kérdések, sajnos, ezt is kár lenne tagadnunk, amelyeket a magyar néprajz nem is oly sokszor kívánt feltenni magának, olyan kérdések, amelyek megválaszolása nélkül sohasem felelhetünk a magyar néprajz végső kérdésére: mi hát a magyar nép jellege, mi határozza meg e jelleg megmaradását, alakulását, azaz: mi a magyar?

Ezért nem is kívánom most e kutatás részletfeladatait vizsgálni, hiszen hosszan kellene elsorolni olyan kicsinek tűnő részletkérdéstől kezdve, mint attól, hogyan fogja kialakítani a falu képét, háza táját a bukovinai, csallóközi magyarság, megülve a svábság faluiban, há-

zaiban? az elhagyott szlovák faluk képén mit változtat a betelepülő magyarság? Az új gazdasági viszonyok, a föld megváltozott természete, megváltoztatja-e gazdálkodásukat, milyen formában változtatja meg, a betelepülteknek gazdasági hagyományaik, munkamódjaik megmaradnak-e, átalakulnak-e az új tájék szükségletein, vagy ők maguk sugároznak ki a táj ott élő magyar népére átvételre alkalmas hatásokat? Vajjon a helyelközzel megindult polgárosodás, városiasodás folyamata lassulni fog-e a betelepülők magasabb, vagy alacsonyabb eddigi életszintje, konzervatívabb, vagy már átalakulóban levő életformái következtében? Népnyelvi hatáskisugárzások, népköltési anyag belső változásai, motívumcserelődések, tárgyak, munkamódok újabb vándorútja, a társadalmi szerkezetváltozások, a szokásrend hagyományainak zárt világának alakulásai — mind-mind részletek abban a nagy összefüggésben, amiről már fönnebb említést tettem. Természetesen ezek a részletek továbbbi kis részletek gondos, analitikus vizsgálatán keresztül fejthetők fel teljes egészükben s az itt említett kérdések már maguk is nagy egységek, számlálhatatlan részletmozzanatokból, ismeretlen tényezőkből összefonódva. Most csak egyetlen alapvető kérdésre hívom fel a figyelmet, amelyből talán kiviláglik, hogy a belső migráció milyen megoldási lehetőségeket kínál s milyen eddigelé nem vizsgált feladatunkra irányíthatja a figyelmet.

A néprajz végső kérdései néhány alapvető feszültség, viszonylat helyes megválaszolásától függenek. Ilyen viszonylat az egyéniség és a közösség egymáshoz való kapcsolata, az a sajátyszerű belső feszültség, amely ezt a két tényezőt egymással szembeállítja, egymás mellé rendeli, vagy az alárendelés különböző típusait teremti meg. Ennek a kérdésnek a helyes megválasztása adja a mód-szert a népi alkotás kérdéseihez, a szokás-, hagyományrend nem is egy alapproblémájához. Az egyéniség és közösség viszonyát éppen az utóbbi években eléggé vitatta

a magyar néprajz,¹⁸ nem kívánok erre most kitérni, inkább egy másik feszültségpárra utalnék ez alkalommal, kérdései Marót Károly eléggé nem méltatható tanulmányain kívül¹⁹ aligha foglalkoztattak bárkit is hazánkban. Ez pedig a hagyomány és változás viszonylata. Az a kérdés: vajjon a nép hagyományai, viselkedésformái, — a *viselkedést* ez esetben oly általánosan értjük, hogy kultúra és társadalom is belefér — valami állandó, de nemzedékről-nemzedékre csökkenő, sokszor értelmetlenné, elhalttá váló emlékek-e — Tylor szavával²⁰ survival-oké s a néprajz talán nem is más, mint az élő nép viselkedésformáinak archeológiája csupán, vagy pedig ellenkezőleg az egyén és a közösség feszültségeihez hasonlatosan, a hagyomány is minden alkalommal megelevenülő, teremtő, önmagát állandóan minden megújulással módosító hagyomány, olyan jelenség, amely egyéntől, időtől, alkalomtól, szituációtól (hogy paradox módon fejezzem ki magam) szinte voluntarisztikusan determinálódik. Tehát ez a hagyomány nem holt hagyaték, hanem mindig másuló újraéledés, nem survival, hanem Marót elmélete szerint revival. Ez a kérdés pedig egyáltalán nem valami különködő módszertani elmélkedés, hanem egyik kardinális pontja minden etnológiai elméletnek. Íme, kínálgatik az alkalom, hogy ennek az elméletnek a gyakorlati kivizsgálására, mint mondtam, valósággal kísérleti megfigyelésre sort kerítsünk.

Sor kerülhet, mégpedig, hogy kicsiben kezdjem, a *tanulás problémáján keresztül*. Természetesen nem az iskolai oktatásról esik most itt szó, hanem a tanításnak, tanulásnak, ha úgy tetszik, nevelésnek, még pontosabban a *kondicionálásnak* azokról a formáiról van szó, amelyekkel voltaképpen a hagyományt népünk nemzedékről-nemzedékre átadja. Egy ízben, egyetemi előadásaimban²¹ részletesen ismertettem, hogy bármily különös, de a magyar néprajz — s általában a különböző európai nép-

rajzi iskolák — a speciális esetekről, mint amilyenek a titkos társaságok, férfiatavás, samánképés,²² nem szólva — éppen azzal a döntő kérdéssel nem foglalkozott, még problémafelvetés formájában sem, hogy mi a tanításnak, szoktatásnak, kondicionálásnak módja, amivel parasztságunk, etnikai csoportjai szerint eltérően, vagy alapjában megegyezően, a hagyomány 1. őrzését, 2. átadását, 3. átvételét gyakorolja. Ez az alapvető kérdés. Hogy tehát ezt az alapvető kérdést nem vetette fel tudományunk eddig, ez jellemző lehet tudománytörténetileg is. Hogy a kondicionálásnak, tanítás-tanulásnak kell lenni valami módjának, az mindenki előtt világos, mégha elfogadjuk egészében is a revival elméletét: a megújulás lélektani alapjaihoz — nem szólva a tárgyi, motívumbeli, társadalmi stb. alapokról — is szükséges a kondicionálás valamilyen módja. Az olyan szórványos megjegyzések, mint amikor a gyűjtők leírják, hogy a mesehallgatás milyen körülmények között történik, túlságosan sovány, még magához a mese problematikájához is, nem hogy az etnikai viselkedésformák egész rendszerének magyarázó elveiként alkalmasak lehetnének.

A kérdés érdekes véletlenként éppen a bukovinai székelység bethlehemes játékainak vizsgálata során merült fel számomra, hogy aztán e kérdésen keresztül a népi viselkedésformák rendszerére alkalmazandó vizsgálati módszerhez is eljuthassak.

Néprajzunk módszertani elhanyagoltságára mi sem jellemzőbb, hogy a bethlehemes játékokkal kapcsolatban — arról nem is szólva, hogy a Magyarország Néprajza Solymossy Sándornak a maga idejében kitűnő, de már meghaladott múlt századvégi tanulmányára épít, szinte minden módosítás nélkül²³ — senki sem vizsgálta e valóban színjátékszerű szokás megtanulásának kérdését. Márpedig itt valóban összetanult együttesről van szó: koreográfiát, szöveget, jelmezeket, éneket, hagyományos fordulatokat kellett egy ünnepi alkalomra bizonyos idő-

közönként változó „társulatnak” — mert a nemzedékek rendre felnőttek, kinőttek a bethlehemezésből — illik ide ez a színházi kifejezés, megtanulnia, begyakorolnia. A szöveg, néha a dallamok lejegyzésén, a szereplők felsorolásán túl szinte senki sem ment, az már nagy dolog volt, ha a részletező jelmezábrázolás mellett még a mozgásokról, s a hallgatók magatartásáról is esett néhány szó. Ez pedig a bethlehemes játékok bemutatásának csupán egyik kérdése.²⁴ Kiderült az egyik bukovinai székelly faluban (s nincs okunk kételkedni, hogy az alapszerkezet másutt is hasonló), hogy valóban valóságos szövegkönyv, próbák, tehát tanulás, módszeres gyakorlat előzi meg a hagyomány felelevenülését; a múlt revivalszerű feltámadását kondicionálás előzi meg, tehát a teremtő, alakító pillanatot nemcsak az ünnep dátuma és különös hangulata köti, hanem jól jellemezhető és érzékelhető a hagyományozási, kondicionálási folyamat is.

Ha tehát ezt a folyamatot helyezzük vizsgálataink középpontjába, akkor ezen keresztül a vázolt feszültségpárt, a hagyományt és megelevenedését is in statu nascendi figyelhetjük meg. Erre a módszerre alkalom kínálkozik, nemcsak a bethlehemes játékokkal kapcsolatban, hanem a népi viselkedések, a kultúra, társadalom, gazdasági élet minden területén úgyszintén. És, ha kár is, hogy ezzel a módszertani elvvel tudományunk eddig nem élt, kíváncsok, hogy a most adódott, tudománytörténetileg páratlan alkalomnál ne hanyagoljuk továbbra is el.

A tradicionálás, tanítás-tanulás néprajzi folyamatait valósággal kínálja ugyanis a mai belső vándorlás által szinte falunkint külön-külön kialakuló helyzet. Zárt etnikai csoportok, kisebb-nagyobb közösségek, családok ismétlődően változatlan életrendjét bolygatja meg a vándorlás és ad újabb kereteket, állandósult kereteket a letelepülés. Ez a hagyományozásnak, kondicionálásnak, hatás-kisugárzásnak és átvételnek szinte meztelenül tiszta

formáit tárja a kutató elé. Így aztán nem elmélet, amelyre könnyű kimondani értelmi renyheségből, hogy nem más, mint üres spekuláció csupán, hanem eleven gyakorlat, állandóan ismétlődő folyamat konkrét megfigyelése fog bizonyítékokat vagy cáfolatokat szolgáltatni számunkra.

A belső vándorlás következményeinek vizsgálatában ez kell, hogy a középponti kérdés legyen mind a módszer, mind a vizsgálati tárgy szempontjából. Ha e köré a kérdés köré csoportosítjuk felderítendő problémáinkat, akkor nemcsak a belső vándorlásnak egyik néprajzi szektorát helyeztük vizsgálat alá, hanem az egész magyar nép hagyományait megújító, s egyben merőben új, most kialakuló viselkedésformáit, magát népünket, az egész magyar alkatot, reflektálódott, s reflektáló magatartását ismerhetjük meg. Egyben megismerjük, mert ez a migrációs vizsgálatok természetéből következik, az áttelepülő magyar népi csoportokat éppen úgy, mint a régi telephelyén maradt magyarságot is, két rokon, s mégis eltérő alkat találkozásán, e találkozás különböző műveltségi, gazdasági, társadalmi interferenciáin keresztül. Ezért a mai magyar belső vándorlás tudományos vizsgálatának — a részletekről nem is szólok — legalább tízesztendős időkört kell felölelnie. A mai belső vándorlásnak ez a vizsgálata egyben új felmérése az egész magyar paraszti műveltségnek, életformának, múltnak éppúgy, mint az alakuló, újuló, a maga kifejeződését kereső mai alaknak. S ha a *Magyarság Néprajza* négy nagy kötete méltó és igen értékes summázata, kifejeződése volt az előttünk járt nagy nemzedékek felfogásának népünk-ről és néprajztudományunkról, ez a most megindítandó néprajzi vizsgálódás és a majdan publikálásra kerülő eredményei talán kifejezik azt a felfogás-váltást, amely minden nemzedéknek kötelessége, ha becsületesen szembe akar nézni kora feladta problémáival, ha követni akarja mestereit, hiszen a jó tanítvány hűségének min-

dig is az a próbája — s egyben mestere erkölcsi bátorságának is —, ha mer továbbhaladni a kijelölt utakon, vagy mer új ösvényeket vágni magának.

*

Fejtegetéseimnek végére értem és, ha talán a probléma, s a körülötte gyűrűző feladatok nem mindenben mutatkoztak az akadémiai székfoglaló megszokottabb kereteibe illőknek — s ezért elnézését kérem a Tekintetes Társaságnak — őszinte örömömmel szolgálna, ha ez előadás nyomán megindulna a felvetett probléma körül a termékeny vita, s még inkább, ha megindulna maga a szerveződés és nyomában a céltudatosan irányított kutatómunka. Ennek a szervezésnek, kutatómunkának, ha mindennapi gondjaiban magam nem is vehetnék részt, boldogan vállalom részt minden lényeges, döntő kérdésében. A kutatás jó feltételeinek megteremtését pedig, mint mondtam, biztosítani kívánom.

A magyarság történetének most egy új, s mi hisszük, nagy, alkotásokban, eredményekben gazdag szakaszába lép. Vesztett háború után, rossz, bűnös célokért fölösen vérezve, üszkös romok közül emelkedett fel a magyarság a haladó demokrácia politikai erejéből, paraszt-ságunk, munkásságunk, s e két dolgozó osztállyal együtt tartó értelmiségünk nagy áldozatokat is vállaló munkája révén. A mai magyar belső vándorlás, amelynek vannak számunkra öröndetes, értékes indítókai, mint a föld-reform, vannak nehezült szívvel, a múlt bűneiért lakolva, s a dunamedencei békéért áldozatokat hozva adatott indítókai, ez a belső vándorlás, valósággal új honfoglalás, település, magyar paraszti rajoknak új otthont keresése, bizonyára kemény próbatétele népünknek, de az is bizonyos, hogy felemelkedésünk, demokratikus haladásunk továbbépítője, nem pedig akadályozója kell, hogy legyen.

A magyar néprajz ennek a célnak érdekében hasznos nemzetpolitikai feladatokat vállal, ha kutatómunkájával a kormányzat, az államvezetés elé állítja népünk kendőzetlen, igazi arculatát, alkatának titkos törvényszerűségeit, belső, spontán tendenciáinak irányát. Így lehet a valóság megragadására törekvő, tárgyilagos, csak az igazságra tekintő tudomány társa és segítője az alkotó, a nép felemelkedéséért küzdő politikának.

JEGYZETEK.

¹ *Melich János*: A honfoglaláskori Magyarország. A Magy. Nyelvtud. Kézik. I. 6. Budapest, 1925.; *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930.; *Uő*: On ogur, hét magyar, Dentümgöyer. MNy 1921: 205.; *Kniezsa István*: Magyarország népei a XI. században. (Szent István Emlékkönyv II. 367.) Budapest, 1938.; *Fettich Nándor*: Adatok a honfoglaláskor archeológiájához. Arch. Ért. 1931: 48.; *Uő*: Az oroszországi kereskedelmi utak és az ősmagyarság. Budapest, 1933.; *Uő*: Über die ungarländischen Beziehungen der Funde von Ksp. Perniö, Tyynelä, Südwestfinnland. Eurasia Septentr. Antiqua V: 52.; *Uő*: A honfoglaló magyarság fémművészete. (Arch. Hung. XXI.) Budapest, 1937.; *Uő*: Die altungarische Kunst. Berlin, 1942.; *László Gyula*: Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig. Kolozsvár, 1943.; *Uő*: A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943.; *Uő*: A honfoglaló magyarság élete. Budapest, 1944.

² *Szekfű Gyula*: Tizenhetedik század. (Magyar Történet, III.) Budapest, 1935.

³ *Szabó István*: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. Századok 1938: 10.

⁴ A tanya keletkezésének bő irodalmából alapvető jelentőségűek: *Győrffy István*: A nagykun tanya. Népr. Ért. 1910: 129.; *Simkó Gyula*: Nyíregyháza és tanyáinak települése. Földr. Közl. 1910: 41, 89.; *Szabó István*: A debreceni tanyatelepülés kialakulása. Föld és Ember 1929: 214.; *Papp László*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. (Acta Litt. ac Sc. Reg. Univ. Hung. Franc. — Jos.) Szeged 1936.; *Szabó Kálmán*: Kecskeméti tanyák. Kecskemét, 1936.; *Győrffy István*: A magyar tanya. Földr. Közl. 1937: 70.; *Papp László*: A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. Népr. Ért. 1940: 285. *Erdei Ferenc*: Magyar tanyák. Budapest, 1940.; *Mendöl Tibor*: Az új települési rend. Magyar Művelődéstörténet IV. 167.; *Márkus István*: Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII—XVIII. században. Kecskemét, 1943.; *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe. (Tanya, falu, Mezőváros III.) Budapest, 1943.; *Belényesy Márta*: Adatok a tanya kialakulásához. (s. a.)

⁵ *Fodor Ferenc*: A Jászság demográfiája a XVII. században. (Értek. a filoz. és társad. tud. köréből, IV. k. 8. sz.) Bpest, 1934.

⁶ Az ú. n. népiségtörténeti, településtörténeti iskola munkái közül módszertani szempontból kiemelhetők: *Mályusz Elemér*: Turóc megye kialakulása. Budapest, 1922.; *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest, 1934.; *Szabó István*: Ugocsa megye. (Magyarság és nemzetiség I. 1.) Budapest, 1939.; *Ila Bálint*: Gömör megye. II—III. Budapest, 1944—45.; *Uő*: Település és nemesség Gömör megyében a középkorban. Turul 1940.; *Fekete Nagy Antal*: Településtörténet és egyháztörténet. Századok 1937: 417.; *Mályusz Elemér*: (szerk.): Erdély és népei. Budapest, 1941. (benne Györffy György, Maksai Ferenc, Fekete Nagy Antal dolgozatai); *Maksai Ferenc*: Érendréd. Egy vegyes nemzetiségű falu népiség- és társadalomtörténete. Magyarságtudományi Intézet Évkönyve 1941—42: 39.; *Uő*: Magyar-román együttélés. Erd. Múz. 1942.; *Jakó Zsigmond*: Újkori ronán települések Erdélyben és a Partiumban. (Magyarok és románok I.: 508.) Budapest, 1943.; *Györffy György*: Besenyők és magyarok. Budapest, 1940.; Magyar Művelődéstörténet I—IV. H. n., é. n. (benne Mályusz Elemér, Fekete Nagy Antal, Szabó István dolgozatai); *Szabó István*: A magyarság életrajza. H. n., é. n.; *Uő*: A magyar parasztság története. (Kincsestár 8.) Budapest, 1940.; *Jakó Zsigmond*: A gyalui vártartomány urbáriumai. Kolozsvár, 1944.; ide vágnak a „Település- és népiségtörténeti értekezések“ c. sorozat dolgozatai: *Fügedi Erich*: Nyitra megye betelepülése. Budapest, 1938.; *Balázs Éva*: Kolozs megye kialakulása. Budapest, 1939.; *Iczkovits Emma*: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Budapest, 1939.; *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. Budapest, 1940.; *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940.; *Kovács Márton*: A felsőőri magyar népsziget. Budapest, 1942.; *Bélay Vilmos*: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. Budapest, 1943.; *Nagy Kálózi Balázs*: Jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II. József korában. Budapest, 1943.

⁷ *Aldobolyi Nagy Miklós*: A Zsitvafő tájnépesedése. Budapest, 1942.; *Uő*: Tájnépesedés, Kinyomat Szeged sz. kir. város kereskedelmi leányközépiskolájának 1940—41. évi értesítőjéből, Szeged, 1941.

⁸ *Beke Ödön*: A székelyek dunántúli kapcsolatai és a népies állatnevek. Vasi Szle. 1935: 77.; *Uő*: Népies növényneveink történetéhez. Uo. 1935: 256, 381.; *Uő*: Népetimológia a magyar növénynevekben. Uo. 1936: 155, 244.; *Uő*: A magyar növény- és állatnevek történetéhez. Uo. 1939: 236.

⁹ Csak néhány munkát említek itt: *Rubinek Gyula*: Telepítés és földbirtokpolitika, Bpest, 1895; *Beksics Gusztáv*: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre, Bpest, 1896²;

Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság, Bpest, 1898; *Matlekovits Sándor*: A kivándorlás, Közgazdasági Szemle, 31: 577; *Neményi Bertalan*: A magyar nép állapota és a kivándorlás, Bpest, 1911; *Legenyei Bodnár Péter*: Bodroghöz a kivándorlás szempontjából, Megyei monografiák, Bpest, 1903.; *Bolgár Elek*: Auswanderungsproblem und die Arbeitslosigkeit in Ungarn, Weltwirtsch. Archiv, 1913: 377; *Balkányi Béla*: A munkanélküliség és munkatorlódás a magyar mezőgazdaságban, Bpest, 1915, stb., stb.

¹⁰ *Bastian, A.*: Beiträge zur vergleichenden Psychologie. Die Seele und ihre Erscheinungsweisen in der Ethnographie. Berlin, 1868.; *Uő*: Schöpfung oder Entstehung. Aphorismen zur Entwicklung des organischen Lebens. Jena, 1875.; *Uő*: Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen. Berlin, 1881.; *Uő*: Die Vorgeschichte der Ethnologie. Berlin, 1881.; *Uő*: Allgemeine Grundzüge der Ethnologie. Prolegomena zur Begründung einer naturwissenschaftlichen Psychologie auf dem Material des Völkergedankens. Berlin, 1884.; *Uő*: Zur ethnischen Psychologie. Zeitschr. f. Ethn. 1885: 214.; *Uő*: Zur Lehre von den geographischen Provinzen. Berlin, 1886.; *Uő*: Die Ethnologie und deren Aufgabe. Erster Deutscher Geographentag zu Berlin, 1889.; *Uő*: Kontroversen in der Ethnologie. Berlin. 1895.; *Uő*: Ethnische Elementargedanken in der Lehre vom Menschen. Berlin, 1895.; *Uő*: Die Völkerkunde und der Völkerverkehr unter seiner Rückwirkung auf die Volksgeschichte. Berlin, 1900.; *Uő*: Der Menschheitsgedanke durch Raum und Zeit. Ein Beitrag zur Anthropologie und Ethnologie in der „Lehre vom Menschen“. I—II. Berlin, 1901.— *Bastian életművének tudománytörténeti jelentőségét méltatja Preuss, K. Th*: Adolf Bastian und die heutige Völkerkunde. Baessl. Arch. 1926: 1. és *Ankermann, B.*: Die Entwicklung der Ethnologie seit A. Bastian. Zeitschr. f. Ethn. 1926: 221. — *Ratzel, Fr.*: Völkerkunde. I—III. Leipzig, 1885—88.; *Uő*: Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive. Hist. Zeitschr. 1904: 1. (Kiadva még: Kleine Schriften von Friedrich Ratzel, II. 488. München—Berlin, 1906.); *Uő*: Anthropogeographie. I.: Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte. Stuttgart, 1921¹. II. Die geographische Verbreitung des Menschen. Stuttgart, 1912²; *Uő*: Politische Geographie. München-Leipzig, 1925³. — A Bastian—Ratzel-vitához kapcsolódó irodalomból 1. *Achelis, Th.* Moderne Völkerkunde, deren Entwicklung und Aufgaben. Stuttgart, 1896.; *Vierkandt, A.*: Naturvölker und Kulturvölker. Ein Beitrag zur Sozialpsychologie. Leipzig, 1896.; *Schurtz, H.*: Urgeschichte der Kultur. Leipzig, 1900.; *Günther, S.*: Ziele, Richtpunkte und Methoden der modernen Völkerkunde. Stuttgart, 1904.; *Ehrenreich, P.*:

Mythen und Legenden der südamerikanischen Urvölker und ihre Beziehungen zu denen Nordamerikas und der alten Welt. Berlin, 1905. (Zeitschr. f. Ethn. 1905. Supplement); *Eisenstädter, J.*: Elementargedanke und Übertragungstheorie in der Völkerkunde. Stuttgart, 1912. — Tulajdonképpen ugyanennek a vitának a szellemében folytat az u. n. konvergencia-vita is; irodalmából l. *Thilenius, G.*: Volkskunde und Völkerkunde. Mitt. d. Verb. d. Deutsch. Ver. f. Volksk. 1906: 14.; *Ehrenreich, P.*: Zur Frage der Beurteilung und Bewertung ethnographischer Analogien. Corr. — Bl. d. Deutsch. Ges. f. Anthr., Ethnol. u. Urgesch. 1903: 176.; *Luschan, F.*: Zusammenhänge und Konvergenz. Mitt. d. Anthr. Ges. Wien 1918: 1.; *Weule, K.*: Zusammenhänge und Konvergenz. Ein Wort zu F. v. Luschans Glaubensbekenntnis. Petermann's Geogr. Mitt. 1920: 69, 149.; *Ankermann, B.*: Die Lehre von Konvergenzen und die kulturgeschichtliche Methode in der Ethnologie. Petermann's Georg. Mitt. 1920: 187.

¹¹ *Thurnwald, R.*: Methoden in der Völkerkunde Sonderdruck aus Kultur und Rasse, Festschrift zum 60 Geburtstag Otto Reches, Berlin, 1939.

¹² Összegezi a módszer *Krohn, K.*: Die folkloristische Arbeitsmethode, begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern. Oslo, 1926.; a földrajz-történeti módszer alkalmazásával készült a Folklore Fellows Communications c. sorozat (Helsinki) 100-nál jóval több kötete. Ismert és alapvető magyar dolgozat, amely e módszer elveit valósítja meg, *Solymossy Sándortól*: Mese a jávorfáról. Ethn. 1920: 1.

¹³ Az e nembe vágó dolgozatok közül kiemelkednek *Bátkey Zsigmond* tanulmányai a magyar népi építkezésről, főleg a Magyar tűzhelyek és háztípusok c. (Népr. Ért. 1930: 113.). Ergológiai módszerét jól tükrözi a Honnan került a kályhásszoba Boszniába? c. tanulmány (Népr. Ért. 1929: 49). — Hasonlóan klasszikus *Viski Károly* nem egy dolgozata, pl. Makkos fazáraink (Népr. Ért. 1931: 41), Adatok a székelykapu történetéhez (Népr. Ért. 1929: 89). Az u. n. kultúrtörténeti iskola és a svéd ergológia hatását tükrözik *Gunda Béla* e nemű munkái, pl. A magyar kétrudú szekér eredete és a régi magyar ajonca-szekér (Népr. Ért. 1934: 93), Délkelet-európai kultúrréteg a magyar népi mezőgazdálkodás szerzőanyagában (Népr. Ért. 1937: 253), Előzetes jegyzetek az íjjas csapdák néprajzi probléméjához (Népr. Ért. 1937: 439).

¹⁴ A kérdés lehető teljes irodalmát összeállította *Kertész János*: A bukovinai székelyek és moldvai csángók irodalma. Klny. é. n., h. n. Ehhez pótlásként említem: *Szabados Mihály*: Beszámoló a bukovinai székelyek hazatelepítéséhez, Kárpátmedence, 1942: 261; *Gáspár Gyula*: Hazatért bujdosók, A Földgömb, 1941: 161; *Kova-*

lovsky Miklós: A csángókérdés, Magyar Szemle, 1941, XL. köt.: 169; Szabados Mihály: Egy telepítés tanulságai, Magyar Szemle, 1941., XLI. köt. 169; Venczel József: A székely népfesleg, Hítel, 1942: 18.

¹⁵ Ethn. 1946: 124.

¹⁶ Itt mondok hálás köszönetet a különböző intézményeknek a rendelkezésemre bocsátott s a következőkben közreadandó adat-szolgáltatásaikért.

¹⁷ Loozits O.: Somme Notes on the Repertoire of the Estonian Folk-Tale. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 6. Tartu, 1937. 3 pp.

¹⁸ Ortutay Gyula: Fedics Mihály mesél. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Budapest, 1940. (l. itt az előzmények összefoglalását is); Marót Károly: Ἰδιος ἐν κοινῷ. Gondolatok Fedics Mihály meséiről. Egyet. Philol. Közl. 1940: 224. (ugyanitt összeállítva a kérdés fontosabb külföldi irodalma); Banó István: Baranyai népmesék. U. M. N. Gy. II. Budapest, 1941. (vö. Berze Nagy János megjegyzéseivel, Ethn. 1942: 56.); Dégh Linda: Pandúr Péter meséi I—II. U. M. N. Gy. III—IV. Budapest, 1942. (vö. Honti János megjegyzéseivel, Ethn. 1942: 238.); Kovács Ágnes: Kalotaszegi népmesék I—II. U. M. N. Gy. V—VI. Bpest, 1943.; idevágó anyagot is közöl Bözödi György: A tréfás farkas. Bágyi János meséi. Budapest, 1942. (vö. Dömötör Sándor megjegyzéseivel, Ethn. 1943: 87.) és Végh József: Sárréti népmesék és népi elbeszélések. A Debreceni Egyetem Magyar Néprajzkutató Intézete, Néprajzi Szövegek I. Debrecen, 1944. — Az egyéniség és közösség viszonyának irodalmából fontosabbak (fentiekén kívül) Dömötör Sándor: Irodalmi mesemondás, népi meseszerzés. Sorsunk 1942: 470.; Uő: A mesemondó egyénisége. Magyarajztudomány 1942: 443.; Uő: Mesemondó és meseszerző. Debreceni Szle 1942: 188.; Banó István: Egyéniség és közösség szerepe a népmese életében. Ethn. 1944: 26.; Korompay Bertalan: Népköltési kiadványainkról. Ethn. 1941: 169.; Banó István: Molnár G. Károly, az öreg zentai mesemondó. Kalangya 1943: 261. — Az egyéniség-kutatásnak a mesemondáson kívül is vannak problémái; l. Vajkai Aurél: Az ősi-i javas ember. Ethn. 1938: 346.; Madarassy László: Művészkedő magyar pásztrok. Budapest, é. n. Manga János: Tóth Mihály faragópásztor. (s. a.)

¹⁹ Marót Károly: Szent Iván napja. Ethn. 1939: 254.; Ritus és ünnepek. Ethn. 1940: 143.; A magyar néprajzkutatás feladatai. Ethn. 1940: 273.; A magyar „Szent Iván” tanítása. (Szellem és Élet könyvtára, 17.) Kolozsvár, 1941.; Alkat és közösség a szellemi életben. Társad.-tud. 1936: 24.; Hagyomány és fejlődés. Társad.-tud. 1935: 35.; Der Eid als Tat. (Acta Litt. ac Scient. R. Univ. Franc.-Jos., S.

Phil.-Hist., t. I., f. I.) Szeged—Leipzig 1942.; Lényeg és Gondolat. Széphalom Kvtár 2. 1927.; Vallás és nép. Szellem és Élet 1939: 173.; Refrigerium. (Acta Litt. ac Sc. R. Univ. Hung. Franc.-Jos., S. georg.-hist., t. III., f. 2.) Szeged 1937.; Jog és „nép“. Társadtud. 1939:.

²⁰ Tylor, E. B.: Primitive Culture. I—II. London, 1873², passim (=Die Anfänge der Kultur. Leipzig, 1871.). Vö. Marót, Ch.: Survivance. 2e Congrès Internat. d'Esthétique et de Science de l'art. Paris 1937.; Uő: Survival és Revival. Ethn. 1945: 1.

²¹ A „Népköltészeti műfajok“ c. előadásban, az 1945/46 tanévben és az 1946/47. tanév első felében.

²² A beláthatatlan terjedelmű szakirodalomból mint alapvető jelentőségű vagy újszerű szempontokkal szolgáló művek, kiemelendők a következők: Mühlmann, W. E.: Die geheime Gesellschaft der Arioi. Internat. Arch. f. Ethnogr. 1932. (Suppl.); Gusinde, M.: Geheime Männerfeiern bei den Feuerländern. 21e Congrès Internat. des Américanistes, Göteborg, 1924.; Fenton, W. N.: Masked Medicine Societies of the Iroquis. Smiths. Rep. for. 1940.; Nicod, H.: Les Sociétés secrètes de l'Ouest Africain. Acta Tropica, 1945.; Thomas, S. J.: A Sioux Medicine Bundle. Amer. Anthr. 1941.; Loeb, E.: Die Geheimbünde und Stammesinweihungen bei den Naturvölkern. Mitt. Anthr. Ges. Wien 1929.; Baumann, H.: Likundu, die Section der Zauberkraft. Zeitschr. f. Ethn. 1928.; Boas, F.: The Social Organisation and the Secret Society of the Kwakiutl Indians. Rep. U. S. Nat. Mus. 1895/97.; Evans, P.: The Zande Corporation of Witchdoctors. Journ. Anthr. Inst. 1932.; Hildebrand, E.: Die Geheimbünde Westafrikas als Problem der Religionswissenschaft. Leipzig, 1937.; Bittremieux, L.: De geheime Sekte der Bakhimbas. Leeuwen, 1911.; Skinner, A.: Social Life and Ceremonial Bundles of the Menomini Indians. (Anthr. Pap. Am. Mus. Nat. Hist.) New York, 1913.; Henroteaux, J.: Notes sur la secte des Bambudyès. Bull. des Juridictions Indigènes et du Droit Coutumier Congolais 1945.; Delteil, P.: Le Fokon'olona (commune Malgache) et les Conventions de Fokon'olona. Paris, 1931. A régebbi irodalmat összefoglalják: Schurtz, H.: Altersklassen und Männerbünde. Berlin, 1902.; Frobenius, L.: Die Masken und Geheimbünde Afrikas. Abh. Kais. Leop.-Carolin. Deutsch. Ak. d. Naturf. Halle, 1899.; Webster, H.: Primitive Secret Societies. New York, 1932².; Newermann, H.: Masken und Geheimbünde in Melanesien. (Völkerkunde in Monographien II.) Berlin, 1933.; Campbell, D.: A Few Notes on Butwa: An African Secret Society. Man 1914. — Az avatási szertartásokkal foglalkozó irodalomban eligazít Jensen, Ad. E.: Beschneidung und Reifezeremonien bei den Naturvölkern. (Studien z. Kulturkunde, I.) Stuttgart,

1939.; *van Gennep, A.*: Les Rites de Passage. Paris, 1909.; *Zeller, M.*: Die Knabenweihen. Eine psychologisch-ethnologische Studie. (Arbeiten aus d. völkerk. Inst. d. Univ. Bern. I.) Bern, 1923. Az újabb leírások közül fontosabbak: *Speiser, F.*: Das Malachu-Ritual in den Salomonen. Bull. Schweiz. Ges. f. Anthr. u. Ethnol. 1942/43.; *Danielly, M.*: Initiation Ceremonial from Norse Literature. Folk-Lore 1945.; *Atangana, Ch.*: Aken So (le rite So) chez les Yaoundés-Banes. Anthropos 1942/45.; *Estermann, C.*: Le fête de puberté dans quelques tribus de l'Angola méridional. Bull. Soc. Neuchâteloise de Géogr. 1941/42. — A egyes korosztályok, korcsoportok társadalmi funkciójában mutakozó, sok tekintetben analóg jelenségekre l. a fentiekben (*Shurtz* i. m., stb.) kívül *Dorsey, G. A.*: The Arapaho Sun Dance: the Ceremony of the Offerings-Lodge. (Field Columbian Mus., Anthr. Ser., IV.) Chicago, 1903.; *Franke E.*: Bemerkungen über Berufsauslese und Berufserziehung. (Mitteilbl. d. Ges. f. Völkerk., Nr. 6.) Leipzig, 1935.; *Holding, E. M.*: Some preliminary Notes on Meru Age Grades. Man 1942. — A sámánizmus irodalmát részben felhasználta *Solymossy Sándor*: A magyar ősi hitvilág (A Magyarság Néprajza IV. k.) c. munkájában; az újabb irodalomból megemlíthetjük: *Ohlmarks, A.*: Studien zum Problem des Schamanismus. Lund, 1939.; *Kagarov, E.*: Nouveaux travaux étrangers sur le chamanisme. Sovietskaja Ethnografija 1934 (oroszul); *Harva, U.*: Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. (F. F. C. 125.) Helsinki.

²³ *Solymossy Sándor*: A betlehem a népmisztériumokban és a dráma történetében. Budapest, 1894.; vö. *Viski Károly*: Drámai hagyományok. (A Magyarság Néprajza, III. k.) A betlehemesjátékok újmódszerű (bár nem az általam itt tárgyalt kérdéseket, hanem inkább a betlehemesek típuskérdéseit vizsgáló) igen jelentős munkája *Benedek András*nak és *Vargyas Lajos*nak, sajnos, máig is kéziratban hever. A problémát egyetemi előadásaim ismertették. Az irodalomban egyedül: *Hont Ferenc*: Az eltűnt magyar színházunk... Bpest, 1940, 12 kl.

²⁴ *Benedek András* és *Vargyas Lajos*: Az istenesi székelyek betlehemes játéka. (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok, 1.) Kolozsvár, 1943. Az aktualizálódás, tanítás, stb. kérdéseinek már több figyelmet szentel *Faragó József*: Betlehemezők és kántálók Pusztakamárason. (Erd. Népr. Tan., 8.) Kolozsvár, 1947.

Itt mondok köszönetet *Vajda László*nak, aki az irodalom technikai összeállításában és ellenőrzésében nem kis részben segítségemre volt.

379. 3 / 439 / "1917"

325. 33 / 439 / : 39 / 04 /

39 / 439 / : 325. 33. / 04 /

Kiadásért felelős: Máté Károly.

48.140. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Tirai Richárd.)

